

Олексій ВІННИЧЕНКО

**ЛЮДИ І ПРОСТІР НАВКОЛО РУСЬКОГО ВОЄВОДИ
КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ВИШНЕВЕЦЬКОГО
(у світлі останнього заповіту 1641 року)**

Руський воєвода Костянтин Вишневецький уклав свій тестамент 31 травня 1641 р.¹ — через два дні після передчасної смерти свого середнього (й останнього з-поміж живих) сина Юрія та за кілька годин до власної кончини. Синхронний відхід у вічність одразу двох дорослих чоловіків (фактично двох поколінь) однієї з двох наявних на той час гілок стародавнього й заможного князівського роду мусив суттєво ускладнити як родинну ситуацію Вишневецьких, єдиним повнолітнім представником яких на той час залишався Ярема Вишневецький, так і відносини поміж коронними й українськими магнатами, спорідненими або так чи інакше пов'язаними з покійними князями. Ці ускладнення знайшли свій прояв і у скандальному замішанні під час похорону обох князів, і у подальших подіях при королівському дворі, коли скликана монархом сенаторська рада безпрецедентно обговорювала останню волю покійного руського воєводи та визнала її нелегітимною (принаймні щодо частини князівських розпоряджень), а майбутні історики навіть сумнівалися в автентичності й правомірності князівського тестаменту².

Очевидно, згадані перипетії значною мірою були обумовлені передсмертними розпорядженнями князя Костянтина, зокрема тим, кого зі своїх родичів чи сторонніх осіб та які маєтності, міста й села він назвав у своїй останній волі. Відтак ретельне вивчення цих згадок у заповіті, який ще донедавна не був знаний дослідникам, дасть змогу не лише прояснити сенс укладення князівського тестаменту та його контроверсійність в очах реальних і потенційних спадкоємців, але й показати, якими були людське оточення та простір довкола К. Вишневецького як українського магната, сенатора і представника князівського роду XVII ст.

¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 394, с. 1720—1727; публікація за цією копією: Вінниченко О. Заповіт руського воєводи князя Костянтина Вишневецького (31 травня 1641 р.): обставини укладення і внутрішня структура // Український історичний журнал (Київ).— 2020.— № 1 (550).— Січ.—лют.— С. 155—171. Інші (незавірені) копії: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), zesp. Archiwum Radziwiłłów (далі — AR), dz. XI, N 101, s. 82—88.

² Szajnocha K. Dwa lata dziejów naszych. 1646, 1648.— Warszawa, 1900.— S. 223—224; Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612—1651).— Warszawa, 1933.— S. 118; Czarnańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu.— Poznań, 2007.— S. 154.

Люди навколо тестатора. Всього поіменно — за прізвищем та / або ім'ям — у заповіті названі 36 осіб (у тому числі 27 чоловічої і 9 жіночої статі), четверо з-поміж яких на момент його укладення вже були покійними. Серед них 15 належали до числа родичів заповідача (10 кровних і 5 посвоячених або споріднених через шлюб), причому дев'ятеро були його прямими нащадками (дітьми або внуками). Згадані К. Вишневецьким родичі — це здебільшого його близька родина: дві дружини, два сини, дві доньки, два зяті, невістка, два внуки, три внучки, а також троюрідний небіж.

Найпершими серед рідних у заповіті були названі дружини тестатора. Князь Костянтин упродовж свого довгого життя одружувався чотири рази, однак у заповіті згадав лише двох зі своїх жінок: покійну „Оршулу з Великих Кунчиців Мнішківну“³, біля якої висловив бажання бути похованим, та теперішню „Кристину з Коморова княгиню Вишневецьку, руську воеводину“⁴. Останню він назвав „моєю милою дружиною“, підтвердивши їй пожиттєве право й оправу: це було першим зі „світських“ розпоряджень, викладених тестатором. Натомість жодним словом князь Костянтин не згадав свою першу дружину Анну Загоровську, яка стала бабкою його внуків, та третю дружину Катерину з Бялобоків Корняктову, яка померла за кілька років до того⁵. Можливо, причина такої непам'яті К. Вишневецького щодо них полягала у тому, що старий князь⁶, поховавши трьох дружин та оженившись у четверте, вже загалом індивідуально ставився до своїх колишніх, а до укладення останньої волі він підійшов прагматично, тож і згадав другу жінку заради уточнення місця свого поховання, а останню — задля підтвердження її прав. Однак, найімовірніше, що у заповіті знайшла відображення ієрархія особистих подружніх уподобань князя Костянтина, відтак Урсула, з якою він прожив у шлюбі майже двадцять років і яка принесла йому Зало-

³ Урсула була донькою сандомирського воеводи Єжи Мнішека (і старшою сестрою славнозвісної Марини, дружини Лжедмитрія), вийшла заміж за К. Вишневецького 19 січня 1603 р., а померла десь наприкінці 1621 або на початку 1622 р. (Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 159).

⁴ Кристина Зоф'я була донькою галицького старости Миколая Струся з Коморова, першим шлюбом за брацлавським старостою Адамом Калиновським, невдовзі після кончини якого (помер 2 травня 1638 р.) вийшла заміж за К. Вишневецького. Втретє (близько 1646 р.) стала дружиною дерптського воеводи Андрея Лещинського, померла бездітною приблизно 1647 р. (Там само.— S. 162—163; Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich i czasach, w których żyli. Suplement do monografii rodu // Przegląd Nauk Historycznych.— Łódź, 2009.— Roczn. VIII.— N 2.— S. 197).

⁵ Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 155—156, 161—162.

⁶ В історіографії загальноприйнятою (хоч і не підтверженою джерельно) є інформація Каспра Несецького про те, що князь Костянтин народився 1564 р. і помер у віці 77 років (Korona Polska przy Złotej Wolności Starożytnemi Rycerstwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego Kleynotami, Nauwyższymi Honorami, Heroicznym Męstwem y odwagą, wytworną Nauką a naupierwey Cnotą, Pobożnością y Świątobliwością Ozdobiona, potomnym zaś wiekiem na zaszczyt y nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej Ojczyźnie Synow podana przez X. Kaspra Niesieckiego Societatis Jesu.— Lwów, 1743.— T. IV.— S. 551; Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza.— Lipsk, 1842.— T. IX.— S. 359). Натомість, на переконання Збігнева Анусіка, К. Вишневецький мусив бути на кілька років молодшим (Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich i czasach...— S. 190; його ж. O książętach Wiśniowieckich raz jeszcze. W związku z wystąpieniem Iony Czamańskiej // Przegląd Nauk Historycznych.— 2018.— Roczn. XVII.— N 1.— S. 230).

зецьку маєтність (як посаг або в якийсь інший спосіб)⁷, та вродлива й молода Кристина стали для нього найбільш „милими“ з-поміж його жінок.

Наступними серед своїх рідних тестатор назвав двох доньок — Гелену (від першого шлюбу), дружину мазовецького воєводи Станіслава Варшицького⁸, та Теофілу⁹ (від другого шлюбу), заміжно за войницьким каштеляном Пйотром Шишковським. На момент укладення заповіту тільки вони й залишалися живими з-поміж шести дітей князя Костянтина, котрі досягли дорослого віку. Проте тестатор згадав про обох доньок дуже лаконічно і без будь-яких проявів батьківських почуттів¹⁰, а розпорядження фактично зводились до вимоги виконати укладені з їхніми чоло-

⁷ Czamańska I. *Wiśniowieccy*...— S. 147, 159. Згідно зі З. Анусіком, Залозецький ключ К. Вишневецькому уступили батьки Урсули, однак маєтність не була частиною її посагу, тому стала дідичною власністю князя, на яку згодом могли претендувати всі його спадкоємці (Anusik Z. *O książętach Wiśniowieckich i czasach*...— S. 190—191; його ж. *O książętach Wiśniowieckich raz jeszcze*...— S. 230—231).

⁸ С. Варшицький посідав уряд мазовецького воєводи в 1632—1651 рр., згодом (до смерті 1681 р.) був краківським каштеляном (Czamańska I. *Wiśniowieccy*...— S. 157—159; *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*...— Т. IX.— S. 240—241). Проте на момент шлюбу з Г. Вишневецькою, якій, щоправда, тоді вже було близько 30 років (Гелена народилась близько 1600—1602 рр., вийшла заміж 22 червня 1631 р.), С. Варшицький, напевно, не видавався найкращою партією для княжни, їх заручини відбулись завдяки сприянню плоцького (перед тим луцького) римо-католицького єпископа Станіслава Лубенського, чийм родичем, як вважається, і був Станіслав (Czamańska I. *Wiśniowieccy*...— S. 157). Останній тоді ще не посідав сенаторського уряду і не був сином сенатора, а самостійним землевласником став незадовго до одруження, бо щойно 10 жовтня 1630 р. між ним та його рідними братами Адамом і Павлом відбувся „вічистий“ поділ маєтків (у Мазовецькому, Серадзькому та інших воєводствах) й рухомого майна, що залишились від їхнього батька серадзького підкоморія Анджея Варшицького (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі — ЛННБ України), від. рукописів, ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзівіміських), оп. 1, спр. 59, арк. 272 [с. 537]).

⁹ Як впливає з промови Я. Собеського, виголошеної на її весіллі, — Теофіла Йоанна (Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu (далі — BZNO), oddz. rękopisów, N 400, s. 235).

¹⁰ Байдужість старого князя особливо дивно видається стосовно Гелени, адже її шлюб зі С. Варшицьким виявився геть невдалим, що не було таємницею для сторонніх. Зокрема, на початку червня 1634 р. стало відомо, що мазовецький воєвода запідозрив дружину у спробі отруїти його та наказав висікти її. Причому гайдуки публічно били бичами роздянену жінку так жорстоко, що вагітна Гелена втратила дитину, а служницю-шляхтянку, яка нібито мала їй допомагати з отруєнням чоловіка, забили до смерті (Czapliński W., Długosz J. *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*.— Warszawa, 1982.— S. 36; Czamańska I. *Wiśniowieccy*...— S. 158). Тож залишається лише здогадуватися, чи тестатор мав якусь особисту уразу щодо Гелени (як і до її зведеної сестри Теофіли), чи не хотів навіть зайвий раз згадувати свою доньку та її дітей, котрі також доводились князю Костянтину внуками, саме через негідного зятя. Свідчення Александра Людвіка Радзівілла про те, що князь Костянтин нібито перебував із зятем С. Варшицьким у змові проти свого сина Януша (AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 213—214), не видаються правдивими. С. Варшицький, до речі, не тішився позитивною opiniєю серед сучасників і без огляду на своє сімейне життя: відвідуючи у квітні 1633 р. місто Пилиця, яке (як і інші маєтності) дісталось мазовецькому воєводі від князів Збараських саме завдяки шлюбу з Геленою, А. С. Радзівілл відзначив красу тамтешнього замку, збудованого попереднім власником в італійському стилі, та уїдлимо додав, що нинішній господар „кров'ю і славою роду здається менше відповідає шляхетності будівлі“ (Albrycht Stanisław Radziwiłł. *Pamiętnik o dziejach w Polsce*.— Warszawa, 1980.— Т. I (1632—1636).— S. 302). Це, однак, не завадило С. Варшицькому згодом на тридцять років стати першим світським сенатором Речі Посполитої, посівши 1651 р. уряд краківського каштеляна та займаючи його до смерті 1681 р. (*Urządniczy województwa krakowskiego XVI—XVIII wieku*. Spisy / Oprac. S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska.— Kórnik, 1990.— S. 61).

віками контракти, що передбачали виречення („*maią wyrok uczynić*“)¹¹ дочок, вочевидь, з прав на батьківські маєтності / спадок¹², та окремо до позбавлення їх можливості претендувати на будь-яке рухоме майно батька („*córku [...] moje nie maią nic do tych rzeczy ruchomych*“)¹³.

Натомість перерахованим далі (відразу після згадки про доньок) внукам заповідач присвятив особливу увагу, найперше назвавши всіх п'ятьох на ім'я, спершу (хоча це не відповідає їх віку) хлопців — Дмитра і Костянтина, згодом дівчат — Анну і Барбару та Констанцію. Перші четверо були дітьми старшого сина Януша, а записана у заповіті останньою (і нібито окремо) Констанція — донькою середнього сина Єжи (Юрія)¹⁴. Не дивлячись на те, що їхні матері були ще живі, старий князь віддав онуків як сиріт під догляд опікунів, котрі мали потурбуватися про добро, освіту й виховання дітей. Якщо внучок у тестаменті більше жодного разу не поіменовано, то внуків-хлопців ще двічі було названо по імені, зокрема, коли князь Костянтин заповів їм усе своє рухоме майно¹⁵ і коли їх право

¹¹ Терміном „wyrok“ у тодішніх актах здебільшого іменували судові або Божественні „рішення“, однак у тестаменті К. Вишневецького його використано саме у значенні „виречення“, притаманному річпосполитським шлюбним практикам (див. аналогічне вживання: Popiołek В. Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku.— Kraków, 2009.— S. 133; Penkała А. Panieńskie ochędstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich.— Kraków, 2016.— S. 93, 130—131, 139, 145—146, 235, 258; і і ж. Szlacheckie kontrakty małżeńskie jako źródła do badań biograficznych i majątkowych na przykładzie intercyzy przedślubnej Antoniny Rzewuskiej i Piotra Międzyńskiego // Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego.— Lublin, 2014 (2015).— Т. VI.— S. 160—161, 164).

¹² У випадку Гелени таке зречення мусило стосуватися винятково спадкових маєтків Вишневецьких, і відмова від прав на них не мала б бути такою дошкульною, оскільки дітям князя Костянтина від першого шлюбу дісталась величезна спадщина князів Збараських. Ще 18 лютого 1633 р. у Кракові князь Януш і Гелена (разом з чоловіком С. Варшицьким) уклали угоду про поділ маєтностей, успадкованих від краківського каштеляна Юрія Збараського (Archiwum Narodowe w Krakowie, zesp. Księgi grodzkie krakowskie, N 784 (Rel. 126), k. 997—1003 [облята у краківську городську реляційну книгу 1699 р.]; AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Przeddzieckich, N B89, s. 37—44 [екстракт з летицької городської книги 1748 р.]), а 2 березня там же у Кракові Я. Вишневецький у Великій коронній канцелярії офіційно зрікає на користь сестри „її“ частини володінь Збараських, Гелена ж здійснила аналогічне зречення на користь брата (AGAD w Warszawie, zesp. Metryka Koronna (далі — МК), N 180, k. 588 v.—591; Anusik Z. Lutyfundia książąt Zbaraskich w XVI i XVII wieku // Przegląd Nauk Historycznych.— 2009.— Roc. VIII.— N 1.— S. 73—74; Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 234).

¹³ Натомість поряд з рухомим майном тестатор не згадав про які-небудь грошові суми (зрештою, не уточнив, чи стосується зречення як батьківського, так і материнського майна), що, очевидно, дало можливість претендувати на них донькам. Принаймні 2 липня 1647 р. Коронний трибунал ухвалив декрет у справі між подружжям Варшицьких та онуками К. Вишневецького, котрі перебували під опікою Я. Вишневецького, стосовно 15 і 6 тисяч злотих, що їх Анна Загоровська позичила своєму чоловікові К. Вишневецькому, а той забезпечив їх на маєтках Маначин і Вишнівець із належностями. Суд відклав розгляд суперечки до повноліття князя Дмитра Вишневецького, проте Гелена Варшицька вважала, що ця 21 тисяча злотих належить їй (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзівинських), оп. 1, спр. 59, арк. 193 зв. [с. 380]), хоча як материнська власність мала б бути навпіл поділена між нею та нащадками її покійного брата Януша.

¹⁴ На момент смерті К. Вишневецького його внукам було приблизно років: Анні — 11, Дмитрові Єжи — 9 з половиною, Барбарі Катерині — 8, Костянтинові Криштофу — 6, Констанції — 1 рік (Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 243, 246—247, 303, 347).

¹⁵ Вже після похорону К. Вишневецького одна його невістка, Евфрозина Тарновська (вдова Єжи), скаржилась, що Я. Вишневецький заволодів рухомостями і скарбцем у Залозцях (див. примітку 41), а іншої невістки, Катерині Євгенії Тишкевичівні (вдові Януша), повідомляли, що з рухомих речей у залозецькому скарбці мало що лишилося, хіба кільканадцять

користуватися цими рухомостями обмежив повноліттям¹⁶. Окрім Дмитра і Костянтина, жодна особа у заповіті не була названа більше двох разів, що свідчить про те виняткове місце, яке займали внуки у передсмертних розпорядженнях старого князя.

Призначення К. Вишневецьким опікунів для своїх онуків не було цілком правомірним розпорядженням¹⁷, оскільки стосовно дітей своїх синів старий князь сам був лише опікуном (хоч і природним), а заповідання опікунства тодішнє право не регламентувало¹⁸. Очевидно, саме тому тестатор просив здійснювати опіку над внуками ексекуторам (виконавцям) його останньої волі: у тестаменті вони кілька разів фігурують саме як ексекutori, а опікунами їх названо лише тоді, коли йшлося про контроль над рухомими речами заповідача та їх (речей) передачу внукам (по досягненню тими дорослого віку). Іншим фактором, що дозволив князю Костянтину наділити виконавців свого заповіту опікунськими повноваженнями щодо внуків, стало те, що всі троє поіменовані ним у тестаменті ексекutori належали до числа його родичів. Серед них був єдиний (станом на

чи кількадесят срібних півмисків і тарілок, майже все столове срібло й інші речі забрала саме вдова Єжи (навіть коштовні чапрати на коней, хоч їй як жінці таке не належало), також кілька коштовних речей дісталось П. Шишковському, а Я. Вишневецький витратив на похорон 100 чи більше тисяч злотих (AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 244—245).

¹⁶ У заповіті внуки названі на ім'я тричі, і з-поміж цих трьох іменувань у двох випадках старший Дмитро названий першим, а молодший Костянтин — другим. Проте в одному випадку цей порядок порушено, тож слід гадати, що тестатор, вимагаючи, щоб його рухомі речі „в цілості залишались до зростання років моїх внучат“, мав на увазі, що право вільно користуватися рухомостями брати отримають після повноліття молодшого з них. Сталось так, що двоє з призначених тестатором опікунів померли за кілька років, відтак останній з них Я. Вишневецький зрікся опіки над внуками К. Вишневецького і передав їм спадковій маєтності наприкінці 1648 — на початку 1649 р., коли Дмитрові було 17 років, а Костянтиніві — 13 років (Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 303, 347). Однак ще у своєму заповіті, укладеному 28 березня 1651 р., князь Ярема наказував, щоб якнайшвидше віддати князям-племінникам усе-небудь, що може виявитися „зі справедливого обрахунку“ після його опіки (Tomkiewicz W. Testament Jeremiego Wiśniowieckiego // Miesięcznik Heraldyczny.— Warszawa, 1930.— Rok IX.— N 4.— S. 73).

¹⁷ Катерина Євгенія Тишкевичівна, вдова Януша Вишневецького, ще 1639 р. вдруге вийшла заміж за литовського великого маршалка Александра Людвіка Радзивілла, тож останній після смерті князя Костянтина, виступаючи як вітчим його внуків, звернувся зі скаргою до короля стосовно неправомірної опіки, яку над малолітніми Вишневецькими на підставі заповіту обійняв князь Ярема. Аргументи проти цієї опіки наводились такі: Костянтин сам був лише опікуном, тому не міг призначити опікуна своїм внукам, а стосовно них Ярема був лише в сьомому ступені спорідненості, тому про природну опіку йтися не могло. Відтак 11 жовтня 1641 р. (за тиждень після завершення тогорічного сейму) Владислав IV скликав раду з дев'яти сенаторів. Вони визнали тестамент К. Вишневецького недійсним (в оригіналі латиною — „testamentum fuisse invalidum“; BZNO, oddz. rękopisów, N 116/II, k. 271—271 v.), оскільки в ньому призначено опіку над маєтками, що не були дідовими володіннями, відповідно Ярема не мав до них жодних прав. Через брак підстав для натуральної й тестаментової опіки рада схилилась до того, щоб головним опікуном став король, який би обрав собі на допомогу кількох сенаторів, врешті Владислав IV так і зробив (Albrycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce.— Warszawa, 1980.— T. II (1637—1646).— S. 276—279, 314; Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki...— S. 118—127; Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 238—240). Про перебіг цих подій відомо завдяки їх опису в щоденнику А. С. Радзивілла, який брав участь у згаданій сенаторській раді і став одним із королівських опікунів. Однак, будучи двоюрідним братом литовського маршалка, він, очевидно, не був повністю об'єктивним і представив справу з „радзивіллівської“ точки зору. Натомість неясною залишилась позиція Я. Собеського, котрого К. Вишневецький також призначив ексекутором у своєму заповіті, проте, що показово, згодом опинився і серед учасників згаданої сенаторської ради, і серед обраних королем опікунів.

¹⁸ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie.— Lwów, 1910.— T. I.— S. 488—498 etc.

1641 р.) дорослий чоловік з роду Вишневецьких, до якого зі смертю князя Костянтина фактично переходило неформальне головування у фамілії та якому опікунство мало б належати відповідно до його природного права¹⁹ — князь Ярема Вишневецький²⁰. Але й інші два езекутори, хоч і не були кривими родичами тестатора, проте входили до його близького сімейного кола.

Порядок, за яким заповідач назвав обраних ним езекуторів, мусив відображати — в його очах — ієрархію їх впливовості у тодішньому соціумі²¹ та / або близькість їх пов'язань з князем Костянтином. Першим було поіменовано белзького воєводу Якуба Собеського, що й не дивно, з огляду на публічну активність цього політичного діяча²², проте і його контакти з родиною колишньої дружини залишались досить тісними. Адже в 1620—1624 рр. він був одружений з Маріанною²³, донькою К. Вишневецького від першого шлюбу (і старшою сестрою Гелени Варшицької), і хоча після її смерті перебував від 1627 р. у другому шлюбі, продовжував підтримувати зв'язки з колишнім тестем, зокрема, будучи відомим оратором, виголошував промови на весіллях сина і двох доньок князя Костянтина (також Я. Вишневецького і його сестри) та на похоронах його і його двох синів²⁴. Попри те, що в заповіті для Я. Собеського не було жодних записів, *de facto* він також став бенефіціарієм: вже 8 червня 1641 р. отримав номінацію на уряд руського воєводи²⁵, який звільнився внаслідок смерті К. Вишневецького. А названого другим серед езекуторів князя Ярему зі старим князем еднав не лише спільний родовід: свого часу

¹⁹ Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki...— S. 119. Недаремно у декреті Коронного трибуналу, виданому 21 листопада 1646 р. у справі про претензії до дітей Я. Вишневецького (внуків князя Костянтина), руський воєвода Я. Вишневецький названий їх „природним опікуном“ (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Осолоїнські), оп. 1, спр. 4111, арк. 159 зв.).

²⁰ Я. Вишневецький невдовзі після кончини К. Вишневецького прибув до Залозців, звідки 2 червня 1641 р. написав лист до литовського великого маршалка А. Л. Радзивілла. У ньому повідомляв адресата про смерть князя Єжи 29 травня і князя Костянтина 31 травня та запрошував на похорон, щодо дати якого мав ще радитися з приятелями, але попередньо планував на день святого Яна (24 червня) або відразу після нього (Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, oddział rękopisów, N 74, k. 90).

²¹ Річпосполитські заповідачі часто призначали езекуторами своїх тестаментів „великих людей“, здатних захистити їхню останню волю, дехто як її головного опікуна й протектора іменував навіть короля (як, наприклад, століттям пізніше розпорядився майбутній володільць того ж Чорного Острова, що був власністю К. Вишневецького; див.: Вінниченко Оксана. Заповіт сандомирського воєводи Яна Тарла (1750 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична.— Львів, 2009.— Вип. 44.— С. 395—396, 401—402. У випадку князя Костянтина сталося дещо інакше: від його смерті не минуло й сорока років, як сини двох із названих ним езекуторів були обрані правителями Речі Посполитої.

²² Розпочавши кар'єру 1613 р. як королівський дворянин, Я. Собеський брав участь у багатьох військових кампаніях і неодноразово обирався послом на сейм від Люблінського, Волинського і Руського воєводств, 1638 р. став сенатором, отримавши уряд белзького воєводи (Trawicka Z. Jakub Sobieski 1591—1646. Studium z dziejów warstwy magnackiej w Polsce doby Wazów.— Kraków, 2007.— S. 81—210; Długosz J. Sobieski Jakub h. Janina (1590—1646) // Polski Słownik Biograficzny (далі — PSB).— Warszawa; Kraków, 1999—2000.— Т. XXXIX.— S. 483—490).

²³ Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 156—157; Trawicka Z. Jakub Sobieski...— S. 44—45, 93.

²⁴ Trawicka Z. Jakub Sobieski...— S. 216—217, 227.

²⁵ AGAD w Warszawie, MK, N 185, k. 364—364 v.; Urzędnicy województwa ruskiego XIV—XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / Oprac. K. Przyboś.— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1987.— S. 162, 389.

К. Вишневецький сам був опікуном свого троюрідного небожа та його майна²⁶, тож міг розраховувати на відповідну взаємність.

Натомість войницького каштеляна П. Шишковського, згаданого серед екекаторів останнім, заповідач єдиного назвав „милиим моїм сином“ („синові“ тоді було не менше сорока років²⁷) — такого епітета у тестаменті не удостоївся жоден із кровних родичів князя Костянтина, включаючи його дочку Теофілу, котра й була заміжня за каштеляном. Ще більше це йшло врозріз із подіями, які сталися у Залозцях під час похорону Костянтина і Єжи Вишневецьких 27 червня²⁸ та про які відомо з оповіді Альбрехта Станіслава Радзивілла (хоч і не присутнього там особисто). Тоді П. Шишковський „у розмові назвав свою дружину словом немилим для вуха і для дому Вишневецьких“, що призвело до кривавого зіткнення між слугами Я. Вишневецького та войницького каштеляна²⁹. Така поведінка на публіці „милого сина“ князя Костянтина стосовно його доньки видається неймовірною, навіть з огляду на евентуальні сімейні негаразди між ними³⁰. Звичайно, можна припустити, що справжньою причиною конфлікту під час похорону послужила суперечка стосовно спадку по князю Костянтині та опіки над його внуками³¹, а „образливі“ слова П. Шишковського на адресу Т. Вишневецької стали лише надуманим чи то уявним приводом для Я. Вишневецького. Однак, за твердженням А. С. Радзивілла, сам князь Ярема „засвідчив, що не був ображений, ані руки не приклав до меча“, а до бійки спричинились п'яні слуги, котрі неправильно все зрозуміли. Відтак залишається лише підозрювати, що таке ставлення князя Костянтина — прохолодне до своєї дочки і тепле до свого зятя — мало під собою вагомні резони³², які також стали причиною дошкульних вислов-

²⁶ Князь Ярема перебував під опікою К. Вишневецького від січня 1620 р. (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 91 (Родино-мастковий архів Радзимінських), оп. 1, спр. 59, арк. 214 зв. [с. 422]) і до другої половини 1631 р. (Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki...— S. 4—5, 67; Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 164—167).

²⁷ Найраніша публічна активність П. Шишковського припала на 1618 р., коли він став каноніком і розпочав духовну кар'єру, але за кілька років відмовився від неї (Sokalski M. Szyszkowski Piotr h. Ostoja (zm. 1645) // PSB.— 2015.— Т. L.— S. 416).

²⁸ Ілона Чаманська у своїй ґрунтовній монографії роду Вишневецьких двічі вказала, що князі Костянтин і Єжи були поховані в Залозцях 21 червня (Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 154, 244). Однак Евфрозина Тарновська, вдова князя Є. Вишневецького, у своїй протестації, вписаній 8 серпня 1641 р. до львівської ґродської книги, однозначно вказала, що похорон відбувся „в четвер після святого Яна Хрестителя“ (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 392, с. 822): цей четвер того року припадав на 27 червня (зрештою, і Я. Вишневецький не планував похорон раніше від дня святого Яна, див. примітку 20). Так само й А. С. Радзивілл у своєму щоденнику занотував, що на похорон Вишневецьких зібрались „під кінець червня“ (Albrycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce.— Т. II.— S. 248), а таке формулювання радше відповідає 27, аніж 21 червня. Очевидно, невідповідність виникла з неправильного прочитання заголовка до фунеральної промови Я. Собеського, виголошеної під час похорону, в датуванні якої „7“ справді можна відчитати як „1“ (BZNO, oddz. rękopisów, N 400, s. 267).

²⁹ Albrycht Stanisław Radziwiłł. Pamiętnik o dziejach w Polsce.— Т. II.— S. 248—249; Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 154—155.

³⁰ Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 161.

³¹ Твердження Єжи Горвата про те, що після полагодження конфлікту під час похорону в Залозцях 27 червня нібито був зачитаний тестамент князя Костянтина, не підкріплене жодними джерелами (Horwat J. Młodość księcia Dymitra Wiśniowieckiego // Rocznik Historyczno-Archivalny.— Przemyśl, 1989.— Т. VI.— S. 13—14).

³² Ті самі резони могли обумовити й заміжжя Теофіли, адже П. Шишковського навряд чи можна вважати найкращою партією для молодшої доньки К. Вишневецького, що розумі-

лювань П. Шишковського на адресу своєї дружини — небезпідставних для обізнаного у сімейних справах Я. Вишневецького, але негідних в очах сторонніх осіб.

Відчуженість К. Вишневецького щодо своїх доньок особливо помітна на тлі його ставлення до своєї невістки Евфрозини Тарновської, котру він показово, як і свою останню дружину, назвав „княгинєю Вишневецькою“ та „милою“ („мила моя синова“) і котрій записав 100 тисяч злотих — єдину значну грошову суму, згадану в заповіті. Свій „особливий погляд“ на невістку старий князь пояснив тим, що та лишилась „після чоловіка з моїм внучатком і донечкою померлого мого сина“. Йшлося про вже названу ним раніше серед своїх внуків однорічну Констанцію, і цією додатковою згадкою (хоч і без називання її імені) про неї тестатор також виділив її з-поміж інших онучок. Зрештою, підтверджуючи для невістки право позиттєвого володіння тими маєтностями, що їх за свого життя „тримав“ її чоловік, князь Костянтин вважав за потрібне не тільки назвати свого сина на ім'я, але й пригадати уряд кам'янського старости, який той посідав перед смертю. Причини такої уваги старого князя до останнього сина та його сім'ї могли бути цілком прагматичними: смерть князя Єжи була неочікуваною, одружився він порівняно недавно, єдина його дитина народилась щойно минулого року, тож багато матеріальних справ залишались невпорядкованими — на відміну від сім'ї покійного старшого сина Януша чи померлого бездітним молодшого сина Олександра. Недарма князь Костянтин наказав езекуторам погасити всілякі заборгованості, які будуть виявлені за записами, листами і рекогніціями як самого заповідача, так і його померлого сина Єжи. Проте увагу К. Вишневецького у заповіті до князя Єжи могли обумовлювати не лише його недавня кончина, з якою батько не встиг звикнутися, чи практичні міркування, пов'язані із впорядкуванням спадкових справ після смерті останнього із синів. Не слід відкидати ймовірності, що середній син князя Костянтина за життя користувався особливою прихильністю батька, яка після смерті Єжи

ли й сучасники і що знайшло відображення у весільній промові Я. Собеського (BZNO, oddz. rękopisów, N 400, s. 235—239; Grawicka Z. Jakub Sobieski...— S. 217). Від народження П. Шишковський не належав до сенаторської еліти Речі Посполитої, початком своєї кар'єри завдячував підтримці свого родича краківського єпископа Марціна Шишковського, за службу королю 1634 р. отримав Варецьке староство (у Мазовецькому воєводстві), щойно наприкінці 1637 р. був номінований на уряд сондецького каштеляна, а менш ніж за пів року — на уряд войницького каштеляна. Суспільний статус П. Шишковського виразно репрезентує те, що жодна з його доньок від першого шлюбу не вийшла заміж за сенатора. Князь Костянтин міг звернути увагу на свого майбутнього зятя ще тоді, коли той брав участь як секретар у посольстві князя Криштофа Збаразького до Османської імперії або завдяки його співпраці (зокрема у сеймі) з Я. Собеським. Зрештою, для П. Шишковського Теофіла стала третьою дружиною, а перед тим він був одружений з її рідною тіткою Анною Мнішек, котра була донькою сандомирського воєводи Є. Мнішека та сестрою У. Мнішек — другої дружини К. Вишневецького (хоча сам факт шлюбу Пйотра з А. Мнішек у декого з дослідників викликає сумніви, див.: Sokalski M. Szyszkowski Piotr...— S. 416—417), тож, імовірно, це й виявилось визначальним чинником у виборі чоловіка для Теофіли. Показово, що шлюб відбувся 19 лютого 1640 р. у львівському замку (BZNO, oddz. rękopisów, N 400, s. 235—239; Czarnańska I. Wiśniowiec...— S. 161), тодішній резиденції львівського старости Станіслава Боніфация Мнішека, вуйка нареченої. Так чи інакше князь Костянтин не тільки погодився на цей шлюб, але й, якщо судити з його останньої волі, був задоволений своїм зятем, тож залишається лише здогадуватися, чому Теофілу видали заміж саме за П. Шишковського і чому до останнього тесть відчував вдячність чи то мав теплі почуття навіть після року шлюбу.

була перенесена на його сім'ю і проявом якої в тестаменті стали додаткова згадка про донечку останнього та грошовий запис для його дружини.

Водночас згадані 100 тисяч для К. Вишневецького не були випадковою грошовою сумою, і саме завдяки ній його заповіт зберігся дотепер. Згідно з інтерцизою (шлюбною угодою; див. Додаток)³³, укладеною у Львові 7 січня 1638 р. між Анною з Бялобоків, графинею Тарновською (вдовою жарновського каштеляна Яна Гратуса Тарновського) та белзьким воєводою К. Вишневецьким і його сином Є. Вишневецьким, сестра Анни Катерина з Бялобоків³⁴, вийшовши вдруге заміж за К. Вишневецького і „маючи дозволені від нього певні прибутки“, зібрала суму в 100 тисяч злотих та переказала її „на Криловські маєтності заставним способом“ коронному крайчому Миколаю Остророгу³⁵. Відтак Катерина, котра змалечку опікувалась своєю сестринцею Евфрозіною Тарновською (донькою Анни), подарувала їй згадану грошову суму³⁶ як посаг та спільно з її матір'ю погодилась видати заміж за свого пасинка Є. Вишневецького. Відповідно наречений зобов'язався, отримавши цю суму, „забезпечену на Крилові“, записати на своїх маєтках як віно, додавши до неї таку ж суму як привінок (до цієї ж суми він мав приписати вартість того, що отримав би від дружини „в золоті, в сріблі, перлах, клейнодах“, тобто їх грошовий еквівалент „згідно з приятельською оцінкою“). Окрім грошей і рухомостей, Е. Тарновська нічого не отримувала з батьківських і материнських маєтків, тому акт зречення з прав на них мусила здійснити за два тижні після весілля, що мав забезпечити її чоловік. Оскільки белзький воєвода і його дружина уступили Кам'янське староство Є. Вишневецькому³⁷, то він і його теща мали постаратися, щоб пожиттєве право володіння ним було поширене й на Е. Тарновську³⁸. Також К. Вишневецький обіцяв суму в 70 тисяч злотих, отриману від своєї дружини Катерини та записану на маєтку Миш (у Новгородському повіті у Великому князівстві Литовському), за два тижні після весілля уступити своєму синові Єжи та передати

³³ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 394, с. 1716—1720.

³⁴ Анна і Катерина були доньками львівського купця Костянтина Корнякта (й Анни Дідушицької), котрий після отримання шляхетства писався (як і його нащадки) „з Бялобоків“ (Białoboki, Білобоки) — від назви одного з придбаних ним маєтків у Перемишльській землі (Herbarz polski. Część I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał A. Boniecki.— Warszawa, 1907.— Т. XI.— С. 158; Urban W. Korniakt (Korniat, Korneadi, Korneades, Carneadi, Coretho, Carinacto) Konstanty h. Crucini (ok. 1520—1603) // PSB.— 1968.— Т. XIV.— С. 82—83; Лильо І. Історія роду Корняктів у XVI—XVII століттях // Вісник Львівського університету. Серія історична.— Львів, 2017. Спецвипуск до 60-річчя професора Олексія Сухого.— С. 283—284).

³⁵ 6 лютого 1637 р. у Львівському гроді М. Остророг заставив Анні з Бялобоків, дружині К. Вишневецького, за 100 тисяч злотих місто Крилів (із замком) і села Старий Крилів, Прегориле (у Холмській землі Руського воєводства) та Малків (у Белзькому воєводстві) (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 130).

³⁶ Згідно із сумарієм документів Вишневецьких, дарування відбулось того ж 7 січня 1638 р. у Львівському гроді (Там само.— Арк. 167 зв.). Цей запис мусив стосуватися саме акту дарування, а не інтерцизи, бо в реєстрі названі місто Крилів і село Малків, тоді як в інтерцизі це село не згадане.

³⁷ Очевидно, у зв'язку з цим пунктом інтерцизи у реляційну книгу Львівського гроду 9 січня 1638 р. було вписано зізнання возного про інтромісію Є. Вишневецького в Кам'янське староство (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 389, с. 21—22).

³⁸ Див. примітку 96.

йому згаданий маєток „до спокійного користування“³⁹. Обидві сторони зобов'язались під закладом у 100 тисяч злотих виконати умови, викладені в інтерцизі (суд щодо її невиконання міг відбутися „так у Короні, як і на Волині“), та роборувати її у Львівському гродському уряді („львівськими гродськими актами роборують“)⁴⁰. Після смерти К. Вишневецького реалізація положень шлюбної угоди, як і його останньої волі, стала предметом суперечки між Я. Вишневецьким та Евфрозіною. Конфлікт розпочався фактично відразу після похорону князя Костянтина та його сина, невдовзі Е. Тарновська була вигнана із Залозців⁴¹, а вже за рік вдовства (у червні 1642 р.) вона вдруге вийшла заміж за ломжинського старосту Героніма Радзейовського (майбутнього коронного підканцлера). Змагання за спадок реально тривало до смерти Евфрозини (у грудні 1645 р.)⁴², позови стосу-

³⁹ Нині села Нова і Стара Миш (Новая і Старая Мыш) Барановицького району Брестської області (Білорусь). Згадка в інтерцизі 1638 р. про Миш дає змогу поставити крапку в дискусії щодо володіння (чи посідання) цим маєтком князями Вишневецькими, яку, заперечуючи факт такого володіння, розпочав З. Анусік з І. Чаманською, та визнати рацію останньої (Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 162; Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich i czasach...— S. 191—192; Czamańska I. Suplement do suplementu. Odpowiedź na recenzję Zbigniewa Anusika książki 'Wiśniowieccy. Monografia rodu' // Res Historica.— Lublin, 2015.— N 40.— S. 297; Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich raz jeszcze...— S. 205—206).

⁴⁰ Згідно зі сумарієм документів Вишневецьких, роборація інтерцизи відбулась наступного дня після її укладення (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 П, арк. 126), однак тут помилково вказаний 1630 р. (замість 1638 р.).

⁴¹ Вже 8 серпня 1641 р. Е. Тарновська особисто з'явилась до Львівського гродського уряду і подала скаргу проти князя Я. Вишневецького: останній проігнорував її позитивні права, котрі вона мала зі „своїм чоловіком на всіх маєтностях, дідичних і рухомих, та на грошових сумах спільно записані“, і після смерти князя Єжи під претекстом відвідин його тіла й тіла померлого князя Костянтина приїхав „у великій купі людей та збройно“ до Залозців, де заледве відбувся похорон 27 червня („в четвер після святого Яна Хрестителя“) спершу гвалтом відібрав у вдови Залозецький маєток, перебравши всі прибутки з нього та послух тамтешніх підданих, відразу після похорону вигнав її із замку, посадивши в ньому від свого імени (z ramien[i]a swego) сто чоловік своїх слуг і піхоти „з хоругвою й бубном“, та заволодів усіма рухомостями і скарбцем. Реєстр захоплених у маєтках покійного князя Костянтина речей, укладений ще 1 липня, був доданий до протестації та зайняв у реляційній книзі понад п'ять сторінок. Як заявила Евфрозина, князь Ярема захопив тоді й інші маєтки, „правам княжни її милости підлегли“, зокрема „з усіма селами й належностями“ Маначин, Сарновець, частини у Вишнівці, волость Миш і частини в Домбровиці (у Великому князівстві Литовському), також володіння „так на Волині, як і на Україні“, що були у посесії покійних князів після смерти князя Януша Вишневецького, коронного конюшого (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 392, с. 821—828; AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 179—190). Прикметно, що того ж дня у Львівському гроді протестували мешканці Кам'янського староства, їх заява була вписана в реляційну книгу (перший запис за той день) безпосередньо перед протестацією Е. Тарновської. Тоді міщани Кам'янки і Добротвора та селяни навколишніх сіл скаржилися на шкоди від дій подружжя Андріана Вещицького і Катерини Бельської, котрі орендували маєтності староства (згідно з контрактом, укладеним 11 березня 1641 р. у Залозцях). Натомість наступного дня також у Львівському гроді орендар скаржився не лише навзаєм проти кам'янських протестантів, але передусім проти Е. Тарновської як державиці (tenutrix) староства (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 392, с. 817—821, 837—839). Усе це вказує на комплексні дії вдови Є. Вишневецького, покликані повернути їй контроль над спадщиною покійного чоловіка, та водночас свідчить про небезпідставність висловленої у заповіті князем Костянтином турботи про маєткові права своєї „милої“ невістки та молодшої внучки.

⁴² Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 246. У своєму тестаменті, укладеному 12 жовтня 1644 р., та в додатку до нього, писаному 11 грудня 1645 р., Е. Тарновська заповіла своєму другому чоловікові усе нерухоме й рухоме майно, серед грошових сум окремо виділивши „криловську суму сто тисяч злотих“, та висловила сподівання, що Г. Радзейовський буде „батьком“ для доньки Констанції („Костусі“), до повноліття захищатиме її від кривд і виді-

валися претензій у кількості тисяч злотих⁴³, а справа розглядалась у судах різних інстанцій, закономірно, потрапивши до Коронного трибуналу. Відтак як інтерциза, так і заповіт князя Костянтина були включені до трибунальського декрету, виданого 22 жовтня 1643 р. і облятованого 5 грудня того ж року до реляційної книги Львівського гродського уряду⁴⁴.

З-поміж трьох своїх покійних синів, окрім нещодавно померлого Єжи, старий князь у заповіті поіменував старшого Януша. Подібно, як і у випадку середнього сина, тестатор вважав за потрібне вказати уряд, який той посідав за життя — коронного конюшого⁴⁵, хоч очевидної потреби у такій додатковій ідентифікації не було (до нього жоден з Вишневецьких не носив ім'я Януш і не посідав який-небудь коронний уряд). Зрештою, не було потреби спеціально згадувати у тестаменті про померлого ще п'ять років тому старшого сина та уточнювати, що саме його дітьми були внуки заповідача. Хіба що у такий спосіб старий князь прагнув опосередковано наголосити на тому, що Дмитро й Костянтин Вишневецькі є прямими потомками й спадкоємцями Януша і, відповідно, через свого батька матимуть право на спадщину князів Збаразьких⁴⁶.

Натомість жодним словом у заповіті старий князь не згадав іншу свою невістку — Катерину Євгенію Тишкевичівну, вдову Януша і матір чотирьох внуків тестатора. Причина такої непам'яті полягала не лише в тому, що невістка встигла вдруге вийти заміж за литовського великого маршалка Александра Людвіка Радзивілла. У своєму тестаменті князь Януш довірив опіку над своїми дітьми та маєтками їхній матері, однак його останню волю відразу після смерті коронного конюшого оскаржили його батько й брати. Князь Костянтин навіть заохочував до непослуху слуг і підданих в українських маєтностях, справа розглядалась у Кременецькому гродському й земському судах та Коронному трибуналі⁴⁷, сторони уклали кілька приятельських угод (зокрема, 3 жовтня 1637 р. у

литі їй якусь частину рухомого майна, однак просила, щоб дочка перебувала „ані при кому іншому, тільки при княгині її милоси Іеремійовій“ (AGAD w Warszawie, MK, N 189, k. 394 v.—395 v.), тобто при Гризельді Замоїській, дружині Яреми Вишневецького.

⁴³ Див. примітку 97.

⁴⁴ Від імени Е. Радзейовської декрет для вписання у львівські гродські акти подав „шляхетний“ Ян Светлицький (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 394, с. 1709—1728). Регест цього трибунальського декрету вміщено в сумарії документів Вишневецьких, тут коротко переказано зміст інтерцизи і тестаменту, однак датою його (заповіту) укладення помилково вказане 1 травня 1641 р. (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 Ц, арк. 122 зв.).

⁴⁵ Уряд коронного конюшого, який раніше (подібно як і уряд кременецького старости) посідав князь Криштоф Збаразький, Я. Вишневецький займав від 9 травня 1633 р. (і до смерті 1636 р.) (Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV—XVIII wieku. Spisy / Oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, J. Kaździela, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska.— Kórnik, 1992.— S. 59, 213; Urzednicy wotynscy XIV—XVIII wieku. Spisy / Oprac. M. Wolski.— Kórnik, 2007.— S. 63), тож, згадуючи про нього, К. Вишневецький знову ж таки міг непрямо вказувати на тяглість прав від останніх князів Збаразьких через старшого сина до його онуків.

⁴⁶ 1631 р. Януш Вишневецький та його сестра Гелена Варшицька успадкували володіння після смерті останнього з князів Збаразьких, будучи їхніми родичами по жіночій лінії (Czarnańska I. Wiśniowieccy...— S. 156—158, 232—235). Див. примітку 12.

⁴⁷ AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 209, 213—219, 229—239 etc.; ЛННБ України, від. рукописів, ф. 91 (Родино-маєтковий архів Радзимінських), оп. 1, спр. 59, арк. 225 зв.—226 зв., 228—232 [с. 444—446, 449—457] etc.; Czarnańska I. Wiśniowieccy...— S. 238—240.

Любліні та 31 березня 1639 р. у Підкамені)⁴⁸, однак конфлікт навряд чи був вичерпаний, а після смерті руського воєводи набув подальшого розвитку вже з Яремою Вишневецьким⁴⁹.

Укладаючи тестамент та перелічуючи в ньому своїх дорослих родичів, князь Костянтин, звичайно, не міг знати, що впродовж наступних десяти років майже всі вони послідувать за ним у засвіти: 1645 р. померли донька Теофіла і зять Пйотр Шишковські⁵⁰ та невістка Евфрозина Тарновська, 1646 р.— колишній зять Якуб Собеський, 1647 р.— ексдвова Кристина з Коморова Струсівна, врешті 1651 р.— Ярема Вишневецький⁵¹. Ця черга смертей так чи інакше мусила нівелювати низку претензій на спадщину руського воєводи та змінити ситуацію для його внуків.

Більше половини осіб, поіменно названих у заповіті (21 особа, і в тому числі тільки одна представниця жіночої статі), не належали до числа родичів тестатора. З-поміж них лише єдина персона не мала прямого стосунку до К. Вишневецького, оскільки померла вісімдесятьма роками раніше. У контексті духовних розпоряджень згадано „pana Kamienieckiego“, і на перший погляд, незрозуміло, кого мав на увазі заповідач: з огляду на брак консеквентности у вживанні тогочасними писарями великої / малої літер та специфіку тодішнього іменування каштелянів, таке окреслення могло стосуватися якогось кам'янецького каштеляна. Однак, враховуючи згадку в заповіті про цього пана як про покійного фундатора Залозецького костелу, стає очевидним, що йшлося про Яна Каменецького (сина подільського воєводи Марціна Каменецького), власника Залозців, померлого ще 1560 р.⁵², тобто за чотири роки до народження князя Костянтина.

Я. Каменецький виявився єдиною особою, котра належала до того ж суспільного прошарку (до великих землевласників), що й тестатор, решта згаданих у заповіті осіб з числа неродичів, вочевидь, займала нижчі від нього соціальні позиції. Переважну більшість з них становили слуги заповідача, який, проте, присвятив їм чимало уваги. Причиною появи цих слуг на сторінках тестаменту було прагнення князя Костянтина винагородити їх вірну службу, і для тестатора це виявилось настільки важливим розпорядженням, що він вмістив його відразу після диспозиції щодо своєї дружини, але ще перед тим, як згадати своїх дітей та онуків. Треба гадати, у характері винагороди, призначеної заповідачем, знайшла віддзеркалення неформальна ієрархія значущості, заслуженості й вірності цих слуг щодо фамілії Вишневецьких загалом і персонально князя Костянтина:

⁴⁸ AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 8—20, 21—46.

⁴⁹ Див. примітку 17. У підсумку суперечка між Вишневецькими й Радзивіллами набула настільки за давнього характеру, що останні аж 1721 р. відправляли на Трибунал пакет документів, поміж якими був і тестамент руського воєводи К. Вишневецького (Т а м с а м о.— S. 194—195).

⁵⁰ У своєму передсмертному зізнанні (фактично останньої волі), виголошеному у Варшаві 17 квітня 1645 р., П. Шишковський призначив опікунів для своїх неповнолітніх доньок від першого шлюбу, натомість не згадав Теофілу (AGAD w Warszawie, MK, N 190, k. 102—103), тож, імовірно, що на той час вона вже була покійною, принаймні їх спільний похорон відбувся 26 червня у Кракові (Cz a m a ń s k a I. Wiśniowieccy...— S. 161).

⁵¹ Długosz J. Sobieski Jakub...— S. 489; Cz a m a ń s k a I. Wiśniowieccy...— S. 161, 163, 212, 246.

⁵² Herbarz polski.— Cz. I.— 1906.— Т. IX.— S. 181—182; Spieralski Z. Kamieniecki Jan h. Pilawa (1524—1560) // PSB.— 1964—1965.— Т. XI.— S. 514.

право пожиттєвого володіння окремими селами отримали п'ятеро слуг — Ян Казімеж Вежбіцький⁵³, Флоріан Павловський⁵⁴, Прокіп Домбровський (у його випадку йшлося про маєтність, яку він вже тримав), Анджей Добжанський⁵⁵ і Ян Заборовський⁵⁶;

право пожиттєвого володіння трьома селами, в яких ексекutori мали виділити пропорційні частки відповідно до „заслуг“, набули четверо слуг — Марцін Хлаповський, Гжегож Бадовський, Кшиштоф Пясецький і Войцех Травінський;

по 500 злотих мали виплатити трьом особам — Пйотрові Боцку (Бочку), Пйотрові Лекарському і Миколаю Стольському;

підтвердження пожиттєвого володіння на отримани від князя Костянтина „данини“ (треба гадати, йшлося про невеликі землеволодіння) гарантовано Григрові Війтові та Марцінові Розанському.

Серед пожиттєвих володільців, поіменованих старим князем, виявилась єдина названа у заповіті жінка, яка не була родичкою тестатора, — пані Скубедина. В її випадку, мабуть, підтвердження доживоття на селі стало винагородою не їй особисто, а її покійному на той час чоловікові⁵⁷.

Про соціальний статус 15 осіб (слуг та інших), яким у заповіті призначені ті чи інші надання й винагороди за „заслуги“, можна судити на підставі слів самого тестатора: дев'ять з них записані з означенням „пан“ (або „пані“), що мало б вказувати на їх належність до шляхти, натомість щодо шістьох такого титулування на застосовано. Проте майже всі вони мали цілком шляхетські прізвища (П. Домбровський, М. Хлаповський, Г. Бадовський, К. Пясецький, М. Розанський), у плебейському походженні можна запідозрити хіба Григра Війта: варіативність написання останнього слова (з великої або малої літери) не дає змогу однозначно стверджувати,

⁵³ 1642 р. пан Вежбіцький з дружиною постійно мешкав у Залозцях, про його соціальний статус свідчила наявність у нього власної челяді (Ваґач С. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu.— Tarnopol, 1870.— S. 64).

⁵⁴ 24 вересня 1641 р. Е. Тарновська (як вдова С. Вишневецького) отримала від короля консенс (дозвіл) уступити пожиттєве право на кілька волок / ланів, званих „Завіщинськими“, з 6 підданими в селі Лани (Кам'янське староство) подружжю Флоріанові Павловському (названому „заслуженим нашим вояком“) і Барбарі Гродзіцькій (AGAD w Warszawie, МК, N 186, к. 354—355).

⁵⁵ 12 травня 1649 р. у Кременецькому гроді було здійснено зізнання заставного запису від Дмитра Єжи Вишневецького на селі Федірки „w kluczu manańskim“ на суму 2800 злотих для подружжя Анджея Добжанського й Анни Гоголівни (ЛННБ України, від рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 П, арк. 131 зв.; ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзимінських), оп. 1, спр. 59, арк. 279 [с. 551]).

⁵⁶ Згодом був економом Залозецької волости, саме в такому статусі 1645 р. складав свідчення про чудеса ікони Найсвятішої Панни у Підкамінському домініканському монастирі (Ваґач С. Dzieje klasztoru...— S. 42—43). 25 квітня 1649 р. у Залозцях князь Дмитро Вишневецький (внук князя Костянтина) заставив село Пеньківці за 3380 злотих подружжю Янові і Маріанні Заборовським (ЛННБ України, від рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 П, арк. 131 зв., 160 зв.).

⁵⁷ Вочевидь, її чоловіком був Ян Скуйбіда, посесор села Кривчики під Вишнівцем 1629 р. (Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.— К., 1930.— С. 101). Можливо, той самий Іван Скуйбіда, який 16 листопада 1607 р. у Кременецькому земському суді склав реляцію про те, що князь Костянтин нібито помер у московському ув'язненні (Кременецький земський суд. Описи актових книг XVI—XVII ст.— К., 1965.— Вип. II: книги № 12—22 (1601—1614 pp.).— С. 183; Czarnańska I. Wiśniowiec...— S. 151). Відомо також, що в 1630-х роках контрагентом у маєткових операціях князів Вишневецьких виступав Олександр Скуйбіда Колинський (ЛННБ України, від рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 П, арк. 127—129).

чи малося на увазі посідання ним вйтівського уряду (який міг займати й шляхтич), чи це було його прізвище / прізвисько, що видається більш імовірним⁵⁸. Зрештою, самому заповідачеві бракувало консеквентности у соціальній ідентифікації свого оточення: В. Травінський уперше у тестаменті був записаний без означення „пан“, натомість вдруге вже з таким титулуванням. Тут слід нагадати, що двір магнатів рангу К. Вишневецького здебільшого складався з представників незаможної шляхти чи навіть безземельних шляхтичів, котрі походили з різних воєводств Речі Посполитої та шукали кращої долі у придворній службі⁵⁹, тож це було середовище, в якому плебееві нескладно було отримати досвід „шляхетського життя“ та видати себе за особу благородного походження (іноді навіть за підтримки свого патрона).

Поіменовані особи, очевидно, становили особливо близьке коло придворних старого князя, саме тому їх імена й прізвища були вписані в заповіт. Проте в жодному разі не йшлося про всіх осіб, котрі служили К. Вишневецькому: у самому тестаменті він також гарантував „слухну нагороду“ загалом для своїх комірників, покойових та інших челядників⁶⁰, жінок і робітниць, заборонив порушувати права й кривдити посесорів, котрі тримали села поблизу Чорного Острова, але нікого з них не став називати на ім'я. Зрештою, навіть з-поміж довірених осіб заповідач згадав не всіх: серед винагороджених в останній волі князя Костянтина, наприклад, не знайшлося місця для його слуг, котрі в 1630-х роках систематично займались транспортуванням на продаж продукції з його маєтностей⁶¹, або для його коморника Мальхра Бруцького, який мав ключ від залізної скрині з готівковими грошима князя⁶².

П'ятеро з названих слуг — Я. К. Вежбіцький, Ф. Павловський, П. Лекарський, П. Боцек (Бочек) і В. Травінський — вочевидь, займалися домом тестатора і користувалися особливою довірою князя Костянтина, котрий доручив їм укласти реєстр рухомих речей, підписати його та передати опікунам-екзекуторам. Окрім слуг, це прохання заповідач адресував своїм „приятелям“, які репрезентували дещо вищий рівень князівського оточення: не дарма кожен з них був названий не просто „пан“, а „його милість пан“. Це були ті самі Адам Клунський і Ян Бжуховський, яких тестатор „вжив“ для підписання акта своєї останньої волі спільно з

⁵⁸ Можливо, це був Гжегож Вуйцик, 25-річний католик з Бродів, котрий 1645 р. свідчив про чудесне зцілення завдяки іконі Найсвятішої Панны у Підкамінському домініканському монастирі (Вагаць С. *Dzieje klasztoru...* — S. 52).

⁵⁹ Вінниченко О. Життєві стратегії та ризики шляхтича Речі Посполитої в XVI—XVIII століттях // *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.* — Львів, 2015. — Т. CCLXVIII. — С. 245—247.

⁶⁰ Дехто з князівських підлеглих у Залозецькій маєтності іменувався „боярином“ (Вагаць С. *Dzieje klasztoru...* — S. 50), однак тестатор цей термін — радше властивий сусідній і „рідній“ йому Волині — у заповіті вживати не став.

⁶¹ Серед них були Войцех і Станіслав Клембовські, Мацей Шанявський, Ян Кедзерський, Миколай Сербський, Ян Заблоцький, Марцін Голиговський (Вінниченко О. Реєстрація шляхетської торгівлі канцелярією Львівського гродського уряду (1631—1640) // *Lwów: miasto — społeczeństwo — kultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K. Karolczaka i Ł. T. Sroki.* — Kraków, 2010. — Т. VII: *Urzędy, urzędnicy, instytucje.* — S. 35, 38—39, 54—55, 68—69, 76—79).

⁶² За свідченням Е. Тарновської (див. примітку 41), у скрині зберігалось 3490 червоних злотих, що становило 20 940 польських злотих „різною монетою“ (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 392, с. 827).

паном Яном Турським та двома священниками — „братом“ (монахом) Францішеком Глошковським і залозецьким пробощем ксьондзом Яном Черановичем. Жоден з них (включаючи духовних осіб) не став бенефіціаром передсмертних розпоряджень К. Вишневецького, тож ці „їх милості“ не належали до підлеглих князя. Їх пов'язання зі старим князем, його рідними й двором мусили вибудовуватися в рамках патронально-клієнтарних відносин, які формувались навколо кожного річпосполитського магната та охоплювали не лише його слуг, але й земляків, родичів та інших „клієнтів“ різного соціального статусу, подекуди навіть рівного патронів. Для Я. Черановича⁶³ князь як власник Залозців був патроном / колятором храму, в якому той відправляв богослужіння, а Ф. Глошковський, хоч і належав до чернечого ордену⁶⁴ та мав підпорядковуватися його старшим, як сповідник мусив постійно перебувати при особі К. Вишневецького, фактично будучи частиною його двору.

Характер стосунків з тестатором його „приятелів“ А. Клузького і Я. Бжуховського, як і третього світського свідка Я. Турського⁶⁵, не був таким очевидним, хоча вже сама присутність при укладенні заповіту та залучення перших двох до обліку князівського майна свідчать про довіру, якою вони користувались з боку князя Костянтина. Ці взаємини могли визначати різні обставини, бо у тогочасній риторичній концепції „приятелів“ вживалося широко, однак у даному разі, вочевидь, передусім йшлося про „приятелів“-сусідів. Так, А. Клузький (Клонський) посідав села Носівці і Городище⁶⁶, що від півдня межували із Залозецькою маєтністю. Я. Бжуховський володів розташованими на північ від Залозців селами Яснице і Кутище⁶⁷, був пов'язаний із Сенявськими (зокрема з коронним підчашим Миколаєм) та не належав до шляхти місцевого походження: його батько Томаш Бжуховський був великопольським шляхтичем, котрий переїхав

⁶³ Можливо, це той самий Флоріан Сиранович (Florianus Syranowicz), котрий 1645 р., будучи залозецьким препозитом, записав перед комісією про одне з чуд ікони Найсвятішої Пани у Підкамінському домініканському монастирі (Bańcz S. Dzieje klasztoru...— S. 43—44; його ж. Założce.— Poznań, 1889.— S. 27).

⁶⁴ Скріплюючи своїм підписом князівський заповіт, сповідник Ф. Глошковський не став уточнювати, до „братів“ якого монашого ордену він належав, можна хіба припускати, що йшлося про Бернардинський орден (Вінниченко О. Заповіт руського воеводи князя Костянтина Вишневецького...— С. 163). Див. також примітку 87.

⁶⁵ „Шляхетний“ Я. Турський мав постійно проживати в цьому регіоні, бо 1645 р. здійснив зізнання перед комісією, яка збирала свідчення про чуда ікони Найсвятішої Пани у домініканському монастирі в Підкамені, куди возив свого хворого семирічного сина; про рівень його можливості свідчить згадка про поїздку у ридвані (Bańcz S. Dzieje klasztoru...— S. 68).

⁶⁶ Herbarz polski.— Cz. I.— 1907.— Т. X.— S. 175. Можливо, йшлося саме про нього, коли вже після похорону руського воеводи К. С. Тишкевичівні доносили, що Ярема Вишневецький заборгував „panu Kluńskiemu Adamowi“ 140 тисяч злотих і планував передати йому в посесію Залозці та Маначин (AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 243). Так чи інакше 7 червня 1643 р. у Залозцях була укладена угода між Я. Вишневецьким і А. Клузьким (як стрием і опікуном Марка, Яна, Александра і Якуба, синів покійного Валеріана Клузького) стосовно повернення 11 тисяч злотих (з відсотками 18,7 тисяч злотих), записаних В. Клузькому на мастку Лопушна у Кременецькому повіті Волинського воєводства (ЛННБ України, від рукописів, ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзівінських), оп. 1, спр. 59, арк. 91 [с. 175]). Також подібно, як і представники сім'ї К. Вишневецького, 1645 р. А. Клузький свідчив про чудесне зцілення доньки завдяки зверненню до ікони Найсвятішої Пани у домініканському монастирі в Підкамені (Bańcz S. Dzieje klasztoru...— S. 64—65).

⁶⁷ Згодом (1664 р.) ці села дісталися його синові, любачівському каштелянові Францішеку Бжуховському (Hejnosz W. Brzuchowski Franciszek z Dziembowa h. Pomian († 1715) // PSB.— 1937.— Т. III.— S. 71).

„до Руси“ і одружився тут із Софією Скарбек. Про генеалогію Я. Бжуховського відомо зі справи про доведення ним шляхетства в 1636—1638 рр.⁶⁸, яка виникла через конфлікт з нурським підкоморієм Станіславом Бжоскою та його дружиною Анною Лагодовською. З останньою, якщо вірити протестації Я. Бжуховського (поданій 3 жовтня 1634 р. до Львівського ґроду), він двічі судився щодо невиплати боргу і навіть отримав на ній вирок баніції, а 29 вересня 1634 р. слуги подружжя напали на нього в місті Глиняни, намагались вбити й завдали важких ран⁶⁹. У цьому конфлікті проявився й опосередкований контакт Я. Бжуховського з Вишневецькими, бо А. Лагодовська (перед тим заміжня за Миколаєм Малинським і Кіліаном Боратинським)⁷⁰ була донькою волинського каштеляна Яна Лагодовського, за якого у другому шлюбі вийшла заміж Олександр Вишневецька⁷¹, двоюрідна сестра князя Костянтина.

Про те, що „приятелі“ К. Вишневецького були пов'язані не лише з ним, але й між собою, свідчать родинні зв'язки Я. Бжуховського з Клунськими⁷²: його прабаба походила з роду Клунських, а його опікуном свого часу був Марек Клунський, чий небіж Валентій у 1630-х роках мав „держави й посесії“ у Кременецькому повіті, „рідному“ для Вишневецьких. Подібні родинні пов'язання були властивими і згаданим у заповіті слугам старого князя, що перетворювало їх на своєрідну мікрогрупу: наприклад, Я. Заборовський був одружений з Мариною Домбровською і через неї споріднений з П. Домбровським⁷³.

Простір тестатора. Всього у своєму заповіті, якщо не враховувати урядницьку титулатуру та згадки про родові гнізда в іменуванні окремих шляхтичів і шляхтянок, К. Вишневецький так чи інакше назвав лише десять населених пунктів — два міста і вісім сіл, що належали до його земельних володінь. Поза тим тестатор непрямо згадав про Львів⁷⁴, де в тамтешньому ґроді⁷⁵ він визнав забезпечення для своєї останньої дру-

⁶⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 389, с. 709—732; Herbarz polski.— Cz. I.— 1900.— Т. II.— S. 204—205; Вінниченко О. Доведення шляхетства на сеймиках Руського воєводства у Вишні (XVII — середина XVIII ст.): правова регламентація і повсякденна практика // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії: В 2 т. [З історії повсякденного життя в Україні. Серія монографічних видань].— К., 2012.— Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення.— С. 20, 24—25.

⁶⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 385, с. 908—912.

⁷⁰ Там само.— Спр. 389, с. 709; Herbarz polski.— Cz. I.— 1912.— Т. XV.— S. 163—164.

⁷¹ Czarnańska I. Wiśniowiec...— S. 92—94. Згідно з І. Чаманською, у другому заміжжі в О. Вишневецької дітей нібито не було, натомість у гербівнику Адама Бонецького занотовано, що немає відомостей, від якої дружини Я. Лагодовського народжені його діти, у тому числі й Анна (Herbarz polski.— Cz. I.— Т. XV.— S. 163—164). Однак, враховуючи, що перший її чоловік М. Малинський загинув 1627 р., справді неясно, чи вона могла бути донькою О. Вишневецької, котра шойно в 1604/1605 рр. розлучилась зі своїм першим чоловіком князем Юрієм Чорторійським.

⁷² ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 389, с. 724.

⁷³ Barącz S. Dzieje klasztoru...— S. 42—43.

⁷⁴ Вочевидь, в останні роки свого життя К. Вишневецький мусив періодично навідуватися до Львова у різних справах. Наприклад, у листі до коронного крайчого Пйотра Даниловича, писаному 22 січня 1640 р. в Богданівцях, князь повідомляв про свій намір прибути на сеймик елекції львівського земського судді, який він як воєвода призначив на 9 лютого (AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 237—238).

⁷⁵ Зважаючи, що чимало актів К. Вишневецького за його життя було вписано в акти Львівського ґродського уряду, то і його тестамент мав бути облятований до них. Однак запо-

жини оправи й пожиттєвого права на своїх маєтностях⁷⁶.

Місто Залозці (Заложці)*, вказане у датації, більше жодного разу прямо не було назване тестатором — ані як центр маєткового комплексу в його власності⁷⁷, ані як його резиденція (заповідач не став поминати про тамтешній замок, який і був місцем його постійного проживання). Проте саме Залозецький маєток виконував роль головного осередку землеволодіння князя Костянтина, хоча і не належав до його „дідичних“ володінь, а дістався йому 1603 р. разом з рукою У. Мнішек, його другої дружини (її дід королівський підкоморій Миколай Мнішек був одружений з Барбарою Каменецькою, і вочевидь, завдяки цьому шлюбу Залозці згодом перейшли до Мнішеків від Каменецьких, у власності яких це місто перебувало в XVI ст.)⁷⁸.

Непрямі згадки у тестаменті про Залозці стосувалися тамтешнього костелу та були вміщені в контексті фунеральних і духовних диспозицій заповідача. Обрання склепу в Залозецькому костелі як місця поховання стало закономірним для К. Вишневецького: така тенденція ще від середини XVI ст. була характерною для представників волинських князівських родів, котрі воліли бути похованими „вдома“, тобто при храмі / монастирі в родовому маєтку⁷⁹. Однак остання воля князя Костянтина щодо погребу „грішного тіла“ виявилась ще більш радикальною, бо йшлося не про родинний Вишневець, а про особистий маєток заповідача, набутий ним через шлюб. Проте не слід вважати принагідним чи необдуманим рішенням К. Вишневецького обрати місцем свого поховання саме парафіяльний костел у Залозцях, зважаючи на поступове творення в ньому князем родинної усипальниці: тут була похована не тільки його друга дружина, померла в 1621/1622 рр. (прагнення бути похованим біля неї і висловив у

відач не відав такого розпорядження (Вінниченко О. Заповіт руського воєводи князя Костянтина Вишневецького...— С. 161—162), а ніхто зі спадкоємців чи виконавців не поспішав подбати про це. Тож недаремно вже після похорону руського воєводи інформатор К. С. Тишкевичівни дивувався, що „тестамент до актів не подали“ (AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 244).

⁷⁶ Це мало статися вже після 1 серпня 1639 р., коли було укладено шлюбну угоду між К. Вишневецьким і Кристиною з Коморова Струсівною, вдовою брацлавського старости Адама з Гусятина Калиновського (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзимінських), оп. 1, спр. 59, арк. 241 зв. [с. 476]).

* Нині Залізці — селище Зборівського району Тернопільської області.

⁷⁷ Станом на 1622 р. до складу маєткового комплексу входили: місто Залозці (з передмістями Воля та іншими), села Мильне (з чотирма присілками), Тростянець, Чистопати, Ренів, Вертелка, Ратиці, Мшанець, Кам'янка і Підберізі, а також Білоголови й Нетерпинці (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 186).

⁷⁸ Barącz S. Założce.— S. 3—5; Herbarz polski.— Cz. I.— T. IX.— S. 181—182; Spieralski Z. Kamieniecki Jan.— S. 514; Kowalska H. Mniszech (Mniszek) Mikołaj z Wielkich Kończyc h. własnego (ok. 1484—1553) // PSB.— 1976.— T. XXI.— S. 485; Czamańska I. Wiśniowiec...— S. 147, 461. 4 жовтня 1589 р. у Бережанах було укладено контракт між сандомирським воєводою Єжи Мнішеком (майбутнім тестем К. Вишневецького) і Станіславом Каменецьким, за яким останній зрікався на користь першого Залозецької маєтності, що припала йому за поділом; цей акт був роборований у Перемишльському гроді 23 січня наступного року (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 179). Безпосередньо інтромісія Є. Мнішека у Залозці та інші маєтності відбулась у Львівському гроді 11 серпня 1590 р. за записом його двоюрідної сестри Ельжбети, доньки Яна Каменецького та дружини кам'янецького старости Яна Потоцького (Там само.— Ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзимінських), оп. 1, спр. 59, арк. 193 [с. 379]).

⁷⁹ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століття.— К., 2012.— С. 107—109 etc.

заповіті тестатор), але й їхні спільні сини — молодший Олександр (1639 р.) і одночасно з батьком Єжи (1641 р.)⁸⁰.

Саме костел виявився єдиним „залозецьким“ об'єктом, названим у заповіті, водночас і єдиним сакральним: на відміну від деяких тогочасних тестаторів, котрі записували кошти (здебільшого на задушні молитви) багатом храмам і монастирям (навіть різних конфесій)⁸¹, князь Костянтин неабияку грошову суму повністю призначив костелу, де і мав бути похований. Про важливість цього розпорядження для заповідача свідчить не лише її вміщення у початковій частині диспозиції та розмір легації — 6 тисяч злотих, але й наявність цієї суми у готівці у князівській „скарбниці“, що гарантувало невідкладну її (легації) реалізацію. Тобто К. Вишневецький не став гроші, записані на певних умовах на якихось маєтностях, призначати на духовні потреби у розрахунок, що Церква сама дасть раду з їх отриманням⁸². Натомість розпорядження передати легаційну суму на видеркаф⁸³ було типовим для того часу способом гарантувати довготривалість фундації, оскільки на неї йшли кошти не зі самої суми, а з відсотків від неї. Ці гроші призначалися для утримання трьох священників і трьох музикантів (органіста та двох скрипалів): у такий спосіб князь Костянтин прагнув забезпечити щоденну відправу „Курсу Найсвятішої Панни“ — під ним заповідач, вочевидь, розумів читання й співання „курсу“ (витягу з брєвіарія)⁸⁴ літургійних молитов (так званий *officium*) на

⁸⁰ Czamańska I. Wiśniowiec...— S. 159, 244, 248. Згідно з розміщеним у каплиці Залозецького костелу написом 1738 р., зміст якого навів С. Баронч, там були поховані руський воєвода Костянтин, Януш і Олександр Вишневецькі, дружина Януша Євгенія Тишкевичівна, Маріанна Замойська, дружина Костянтина Урсула Мнішківна „та інші, зі Збаража перенесені“ (Bagaż S. Założce.— S. 14). Такий перелік можна вважати й віддзеркаленням „родинної легенди“ Вишневецьких, відтак серед похованих у Залозцях замість Єжи був названий Януш, чії нащадки продовжили рід, та його дружина Є. Тишкевичівна: обидва були поховані у Збаражі, кіба що справді їх останки були перепоховані в Залозцях. Натомість відомо, що тут дійсно знайшли свій останній спочинок: 1663 р.— Анна Вишневецька, внучка князя Костянтина, згадана ним у заповіті; 1668 р.— названі М. Замойська, перша дружина старшого (Дмитра) з внуків князя Костянтина (і одночасно внучка його сестри), та У. Мнішківна, перша дружина молодшого (Костянтина) з внуків князя Костянтина (і одночасно племінниця його другої дружини) (Czamańska I. Wiśniowiec...— S. 236, 242—243, 333, 354). Фактично з цього переліку можна висновкувати, що К. Вишневецькому дійсно вдалося створити в Залозцях родинну усипальницю, де ховали не лише його нащадків „мнішківської крові“ (тобто від його шлюбу з У. Мнішек). Причому йшлося саме про сімейний чи то „домашній“ гробівець, аніж про родовий пантеон, бо внуки й правнуки князя Костянтина, які стали публічними діячами Речі Посполитої та виявились останніми чоловіками з роду Вишневецьких, були поховані у Кракові, Львові й родовому Вишнівці (Czamańska I. Wiśniowiec...— S. 332, 353, 383—384, 435).

⁸¹ Вінниченко Оксана. Побожні записи і порятунок душі в ментальності ранньомодерної людини на матеріалах шляхетських заповітів першої половини XVIII ст. // Наукові записки Українського католицького університету.— Львів, 2010.— Ч. II.— Серія Історія.— Вип. 1.— С. 56—62.

⁸² Popiołek B. Woli mojej ostatniej testament ten...— S. 176.

⁸³ „Видеркаф“ (інакше „видерек“) був своєрідним, непрямим способом позичання коштів під відсоток і застава нерухомого майна, коли власник нерухомості „продавав“ її (реально лише прибутки з неї) за певну грошову суму з беззастережним правом викупу. Це дозволяло покупцеві (фактично позикодавцеві) уникнути звинувачень у лихварстві, оскільки, за тодішніми уявленнями, зокрема, викладеними у трактаті езуїта-логіка Мартина „Львів'янина“ Сміглецького, у такому разі йшлося про „чинш“, а не про „лихву“ (Smiglecki M. O lichwie y o wyderkach, czynszach, spolnych zarobkach, naymach, arendach, y o samokupstwie, krotka nauka.— Kraków, 1621.— S. 31—36, 41—52, 57—65 etc.).

⁸⁴ Słownik polszczyzny XVI wieku.— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978.— T. XI.— S. 581.

честь Найсвятішої Панни Марії⁸⁵. Крім того, тестатор очікував, що кожного тижня сьондз-пробоц буде відправляти богослужіння, що супроводжуватиметься співанням траурних мес (реквіємів) — так само, як і у випадку „Курсу“, за упокій душ заповідача та його покійних дружин і дітей.

К. Вишневецький не став згадувати у заповіті жодної родової святині (у Вишнівці, Києві чи деінде), що почасти можна пояснити його конверсією з православ'я на католицтво, але й не зробив жодних записів на монастирі й чернечі ордени⁸⁶ чи церковні братства (і це, зокрема, попри неодноразові паломницькі поїздки князя зі сім'єю до монастиря паулінів на Ясній Ґурі та належність до тамтешнього братства)⁸⁷. Натомість, призначаючи легацію на „Курс“ у Залозецькому костелі, заповідач вважав за потрібне пригадати (і фактично поновити) „перше“ надання Я. Каменецького: поза сумнівами, йшлося про фундаційний акт, виставлений в Олеську ще 13 листопада 1547 р., який регламентував різноманітні матеріальні користи із Залозецької маєтности для костелу й священників, порядок проведення останніми богослужінь та право патронату⁸⁸. Така увага тестатора свідчила про сприйняття ним Залозецького костелу як „свого“ храму, що, напевно, було обумовлено не лише тривалим проживанням поряд (костел розміщувався навпроти замку на відстані близько 100 метрів у бік річки Серет) і похованням тут рідних, але й причетністю до відбудови святині. Оскільки у Залозцях римо-католицький храм, первісно дерев'яний, був зведений ще за Каменецьких у першій половині XVI ст., то тепер, вочевидь, йшлося про його побудову заново з каменю чи

⁸⁵ Можливо, щось подібне до фундації (також на честь Діви Марії), яку здійснив у своєму тестаменті король Сигізмунд III (Albrycht Stanisław Radziwiłł. *Pamiętnik o dziejach w Polsce.* — Т. I.— S. 114; *Testamenty Zygmunta III Wazy / Przeł. M. Płago i A. Poznański; oprac. i wyd. W. Kaczorowski, B. Kaczorowska, M. Kaczorowska.*— Opole, 2013.— S. 85, 94—95, 105, 121).

⁸⁶ І. Чаманська стверджувала, що К. Вишневецький був похований у Залозцях у заснованому ним костелі отців бернардинців, проте, найімовірніше, що тут мало місце механічне перенесення інформації про князя Януша Вишневецького, старшого сина Костянтина, справді похованого при бернардинському костелі, тільки у Збаражі (Czamańska I. *Wiśniowieccy...*— S. 154, 236; Довбищенко М. *Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI — перша половина XVII ст.)*.— К., 2008.— С. 807). Принаймні немає яких-небудь відомостей про функціонування в Залозцях бернардинського монастиря, при якому лише і міг діяти „костел отців бернардинців“. А ймовірність їх появи і короткого перебування тут незадовго до смерті К. Вишневецького видається сумнівною, з огляду на фундацію невдовзі в Залозцях отців августинів при костелі, збудованому „на Волі“ (на передмісті, згодом перетвореному в окреме поселення — Нові Залозці) спеціально „для порятунку душ покійних святої пам'яті княжат їх милостей Корибутів Вишневецьких“. Становище августинів та будівництво їх монастиря тут регулювала ординація, видана від імені внуків князя Костянтина їхнім опікуном Я. Вишневецьким 25 квітня 1645 р. (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 141 (Колекція О. Чоловського), оп. 1, спр. 437 III, с. 1—4), тож навряд чи за такий короткий хронологічний відрізок могли відбутися фундації у Залозцях одразу двох монастирів різних чернечих орденів. Зрештою, Залозецький костел за стилем побудови вважається близьким до домініканських святинь (Blaschke K. *Rzut treflowy w architekturze dominikanów w Polsce — przegląd problematyki // Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej / Red. A. Markiewicz i M. Miłowicki OP.*— Kraków, 2009.— S. 394, 397—398 etc.), а представники родини князя Костянтина у надзвичайних ситуаціях зверталися до чудотворної ікони Божої Матері, що містилась у домініканському монастирі в Підкамені (Barącz S. *Dzieje klasztoru...*— S. 60—62).

⁸⁷ Czamańska I. *Wiśniowieccy...*— S. 153.

⁸⁸ Barącz S. *Założce.*— S. 17—18; *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie.*— Lwów, 1884.— Т. X: *Spis oblat zawartych w aktach grodu i ziemstwa lwowskiego.*— S. 51.— N 770.

суттєву розбудову, яка мусила зайняти тривалий час. Хоча У. Мнішек була похована тут ще за двадцять років до смерти чоловіка, однак щойно 1639 р. відбулось освячення костелу: показово, що його консекрацію здійснив баковський єпископ Ян Замойський, сестринець власника маєтку⁸⁹. Тож князь Костянтин мусив дивитися на храм як на плід своєї діяльності, що проявилось й у турботі щодо добудови костелу: у заповіті на це додатково призначено 1 тисячу злотих. І про „справедливу“ відправу „Курсу“, і про завершення будівництва храму, згідно з волею заповідача, мали подбати його спадкоємці⁹⁰.

Окрім „центральных“ Залозців, князь Костянтин у своєму заповіті назвав тільки одне містечко й одночасно центр належного йому маєткового комплексу — Чорний Острів⁹¹, розміщений над річкою Південний Буг у Летичівському повіті Подільського воєводства (біля кордону з Кременецьким повітом). Вочевидь, цим маєтком як „дідичною“ материзною (заповідачеві він дістався від матері Анни Ельжбети Свирч, а тій — від її матері Констанції Новодворської⁹²) тестатор міг розпоряджатися вільніше, ніж спільним родовим Вишневецем чи набутими через шлюб Залозцями, тому від самого початку призначив для своїх молодших дітей (від У. Мнішек). Ще 12 липня 1633 р. у Буському гроді К. Вишневецький затвердив дотацію міста Чорний Острів і належних до нього 20 сіл⁹³ своїм синам Єжи та Олександрю. Оскільки останній помер неодружений і бездітний⁹⁴, то ці подільські володіння мали б вповні дістатися середньому синові та його нащадкам. Тож не дивно, що князь Костянтин саме на Чорному Острові записав 100 тисяч злотих і підтвердив доживоття⁹⁵ своїй невістці Евфрозині Тарновській як вдові його сина Єжи та матері

⁸⁹ Barącz S. Założce.— S. 13. Ян Баптиста Замойський, баковський (1633—1649), згодом перемишльський (1649—1654) і луцький (1654—1655) єпископ, був сином коронного стражника Яна Замойського й Анни Вишневецької, сестри князя Костянтина, приїздив на похорон останнього (Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 104, 155).

⁹⁰ Белзький воєвода Д. Вишневецький (внук князя Костянтина), видаючи 16 травня 1675 р. у Залозцях патрональну „постанову“ щодо місцевого костелу, назвав його таким, що „від предків моїх будучи від фундаментів піднесений“, та пригадав про „курс“ між богослужінь (Barącz S. Założce.— S. 18—19).

⁹¹ Нині селище міського типу Хмельницького району Хмельницької області. Мардебурзьке право Чорний Острів отримав 1556 р. (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. F. Sulimierskiego, B. Chłebowskiego, W. Walewskiego.— Warszawa, 1880.— T. I.— S. 767).

⁹² Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 103, 147. Згідно із З. Анусіком, Анна Ельжбета Свирч, матір князя Костянтина, була донькою Яна Свирча (молодшого) та Анни Лянцкоронської та внучкою Яна Свирча з Ольховця (старшого) і Констанції Свирч з Новодвору (Anusik Z. Zapomniana panna Lanckorońska. Przyczynek do genealogii kilku rodów kresowych // Przegląd Nauk Historycznych.— 2017.— Rocz. XVI.— N 1.— S. 304—312).

⁹³ Села Захарівці, Якимівка (напевно, Юхимівці), Чабани, Бачилівці (Бачулівці), Грушковиця, Сергіївка (Сергіївці), Водички, Климіївці, Педоси, Мартинівці (Мартинівка), Війтівці, Третинники, Осташки, Дзелінці (Дзенинці), Лозовка (Лозова), Кудерчинці, Лапківці, Хоминці, Богданівці (ЛННБ України, від рукописів, ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзимицьких), оп. 1, спр. 59, арк. 98 [с. 189]). Усі ці села, що входили до складу маєтку Чорний Острів, адміністративно належали до Летичівського повіту, крім Третинників, які відносили до Волинського воєводства (Крикун М. Подільське воєводство у XV—XVIII століттях. Статті і матеріали.— Львів, 2011.— С. 67, 251, 253, 255—256, 259—260, 263, 267, 269—271, 273, 279, 285, 291—293).

⁹⁴ Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 248.

⁹⁵ Вочевидь, ішлося про доживоття на Чорний Острів, яке Е. Тарновській надав ще її чоловік С. Вишневецький. Найімовірніше, це сталося приблизно тоді ж, коли його пожиттє-

його онучки Констанції. Е. Тарновській дійсно вдалося утримати цей маєток у своєму володінні до своєї смерті 1645 р.⁹⁶, а в подальшому на Чорний Острів претендували внуки князя Костянтина, у підсумку він дістався Костянтинові Янушовичу та його синові Міхалу Сервацію⁹⁷.

Вісім сіл, згадані К. Вишневецьким, перебували у його власності та були названі ним у заповіті виключно з метою підтвердження тимчасового права на них для деяких слуг. Очевидно, тестатор не мав на меті перераховувати всі актуальні посесії у своїх володіннях, наприклад, не став згадувати поіменно державців, котрі тримали села біля Чорного Острова, лише просив Е. Тарновську залишити „у спокої“ та не завдавати кривди. Зрештою, князь Костянтин міг і не пам'ятати всі держання й державців у своїх землях: напевно, так було у випадку П. Домбровського, якому в тестаменті підтвердив доживоття „на тій маєтності, що тепер тримає“ (хоча простіше було вказати її назву, ніж вдаватися до такої вербальної конструкції).

Локалізація цих восьми сіл стикається з певними труднощами, оскільки вони належали до різних маєткових комплексів, назви деяких з них були поширеними топонімами або під час копіювання заповіту передані неточно. Згадані тестатором першими Підберезці (*Podberesce*) та далі перелічені разом (і так само поряд розміщені) Білоголови (*Białogłowy*)⁹⁸, Нетерпинці (*Nieterpince*)⁹⁹ і Тростянець (*Trzciniac*)¹⁰⁰ входили до складу Залозецької маєтності¹⁰¹ і містились на сході Львівського повіту Руського воєводства*. Під „Кривчицями“ (*Krzywczyce*), останнім з поіменованих у тестаменті сіл, насправді малися на увазі Кривчики¹⁰², що належали

ве право на Кам'янське староство було поширене на його дружину: відповідний королівський привілей було видано у Варшаві 5 листопада 1639 р. (AGAD w Warszawie, МК, N 186, к. 59—59 v.), а вже 21 листопада облятовано у Львівському гроді, щоправда, під датою 6 листопада (ЦДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 390, с. 1378—1380).

⁹⁶ Ще 24 квітня 1643 р. у Белзькому гроді було складено реляцію позову, за яким Ярема Вишневецький вимагав від Е. Тарновської видачі „сироти“ Констанції (див. примітку 42), маєтності Чорний Острів з належностями, всього рухомого майна Єжи Вишневецького на 200 тисяч злотих та рухомих речей (золотих і срібних клейнодів) Костянтина й Олександра Вишневецьких на суму 300 тисяч злотих (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 156; Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 244, 246).

⁹⁷ Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 247, 306—307, 349, 407—408, 460.

⁹⁸ На відміну від Залозецького маєтку, який К. Вишневецький отримав від сандомирського воєводи Є. Мнішека 25 червня 1603 р., село Білоголови було передане щойно 7 січня 1610 р. (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 179 зв.—180, 186).

⁹⁹ 1659 р. перебувало у трирічній заставі (за 2 тисячі злотих) у подружжя Костянтина та Єви Реївни Савичів, котрі 1661 р. судились з його власником князем Костянтином Криштофом Вишневецьким (Там само.— Ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзимінських), оп. 1, спр. 59, арк. 202 [с. 397]).

¹⁰⁰ 13 травня 1651 р. у Львівському гроді було облятовано контракт між князем Костянтином Вишневецьким і Александром Бембновським про заставу за 8 тисяч злотих маєтків Тростянець і Ратиці, належних до Залозецького ключа у Львівській землі (Там само.— Арк. 193 [с. 379]).

¹⁰¹ Там само.— Ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 121; Czamańska I. Wiśniowieccy...— S. 147, 306.

* Нині села Зборівського району Тернопільської області.

¹⁰² Нині село у Збаразькому районі Тернопільської області. 1629 р. його власником був К. Вишневецький, а посесором — Я. Скуйбіда (Баранович О. Залюднення Волинського воєводства...— С. 101).

до Вишневецького ключа¹⁰³ у Кременецькому повіті Волинського воєводства.

Слід гадати, що решта сіл мусила перебувати в одному регіоні, бо заповідач назвав їх підряд. З-поміж них найменше сумнівів викликає лише локалізація села Федірки (*Fedorki*)¹⁰⁴, яке розміщувалось на півдні Кременецького повіту. Тож як „Бокіївна“ (*Bokiowna*) у тестаменті записана, вочевидь, Бокиївка¹⁰⁵, розташована приблизно за 18 кілометрів на схід від Федірок. Натомість згадана в заповіті „Гнідава“ (*Hnidawa*; цей топонім можна прочитати і як „Грудавка“: „na Hnidawie“ або „na Hrudawce“) могла бути селом Гнідава, розташованим поблизу Залозців*, або селом з такою ж назвою, що належало до Вишневецької волости¹⁰⁶. Однак більш вірогідно, що канцеляристи у Любліні чи Львові, погано обізнані у просторових реаліях віддалених воєводств, неправильно скопіювали назву Видава (*Widawa*)¹⁰⁷ — села, розташованого за 5 кілометрів на південний захід від Бокиївки. Всі три села** були поблизу кордону між Волинським та Подільським воєводствами і зазвичай їх поміщали на його волинському боці¹⁰⁸, проте адміністративно вони тяжіли до подільських маєностей Вишневецьких (зокрема, до Чорного Острова) — як Федірки¹⁰⁹, так і Бокиївка та Видава¹¹⁰.

У переліку населених пунктів, названих у заповіті К. Вишневецьким, привертають увагу такі нюанси. По-перше, заповідач не став вказувати всі свої землеволодіння. Зрозуміло, що магнат такого рівня, як князь Костянтин, міг і не пам'ятати кожне село, яким володів на яких-небудь

¹⁰³ Czamańska I. Wiśniowiec...— S. 306, 408.

¹⁰⁴ 1629 р. входило до складу Волочиської волости, якою тоді володів краківський каштелян Єжи Збаразький (Баранович О. Залюднення Волинського воєводства...— С. 100).

¹⁰⁵ У заповіті посесором „Бокіївни“ названий А. Добжанський, а саме він ще 1649 р. обґрунтував своє право на село Бокиївка записаними на ньому сумами в 500 і 800 злотих (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Осолоїнські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 149 зв.).

* Нині село Піщане у Зборівському районі Тернопільської області.

¹⁰⁶ Нині село у Збаразькому районі Тернопільської області. 1629 р. належало до Старого Вишнівця (Баранович О. Залюднення Волинського воєводства...— С. 101), згодом — до Нового Вишнівця (Czamańska I. Wiśniowiec...— S. 408, 451—452). Цією Гнідавою розпоряджався Ярема Вишневецький, котрий 1639 р. передав її (разом із сусідніми Коханівкою та Раковцем) у заставу за 20 тисяч злотих подружжю Мартинові Ходоровському та Евфрозині Олізарівні (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзимицьких), оп. 1, спр. 59, арк. 53 [с. 99]).

¹⁰⁷ У заповіті посесором „Гнідави“ названий Я. Заборовський, а саме він (разом з дружиною Маріанною) був уведений К. Вишневецьким у володіння маєтком Видава („у Сарновецькому тракті / ключі“) в серпні—вересні 1639 р. (Там само.— Ф. 5 (Осолоїнські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 129, 131).

** Нині села у Волочиському районі Хмельницької області.

¹⁰⁸ Крикун М. Подільське воєводство...— С. 51, 67, 70, 171; його ж. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678—1679 років.— Львів, 2015.— С. 201.

¹⁰⁹ 1649 р. село Федірки лежало „w kluczu manańskim“ (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 91 (Родинно-маєтковий архів Радзимицьких), оп. 1, спр. 59, арк. 279 [с. 551]), йшлося про Маначинську волость, що виокремилась у волинських маєностях Вишневецьких ще в 1560-х роках (Собчук В. Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV — першої половини XVII ст.— Кременець, 2014.— С. 97). Натомість згодом, вже в 1660-х роках Федірки (як і Видава) належали до подільських маєностей Сарновець та Чорний Острів у володінні Вишневецьких (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Осолоїнські), оп. 1, спр. 1584 II, арк. 121 зв.; Czamańska I. Wiśniowiec...— С. 307).

¹¹⁰ Крикун М. Документи комісарського суду Подільського воєводства...— С. 262; Czamańska I. Wiśniowiec...— S. 349.

умовах. Проте тестатор навіть і не намагався перелічити головні маєткові комплекси, ключі чи волості у своїй власності, тоді як тільки в „рідному“ Волинському воєводстві станом на 1629 р. йому належали частина Вишневецької волости (зі Старим Вишневецем) та майже вся Маначинська волость (разом налічували у своєму складі 1277 димів)¹¹¹. Це означає, що князь Костянтин не прагнув останньою волею розподілити нерухомості поміж своїми нащадками, заради чого деякі ранньомодерні тестатори й укладали заповіти. Можливо, він зважав на малолітній вік своїх внуків (а життєвий приклад ранньої смерті власних синів міг підштовхнути до думки про передчасність будь-якого розподілу) та не бажав наразі дробити спільний спадок. Це корелюється з турботою тестатора про порядок у „домі“ Вишневецьких загалом, а не забезпечення інтересів кожного з членів роду поодиночі. Видно, старий князь розумів, що полюбовний поділ маєтків, здійснений вже згодом, публічно та за участі приятелів¹¹², краще задовольнить претензії рідних, аніж його одноосібна воля, натомість через її порушення спадкоємці ще й могли впасти у гріх (недарма заповідач не став погрожувати Страшним Судом). По-друге, перерахунок сіл не був довільним: видається, що тестатор тримав у голові певний просторовий образ своїх маєтностей, а не просто пригадував їх, оглядаючи присутніх під час укладення заповіту довірених слуг, які й були чи стали пожиттєвими посесорами цих сіл. Принаймні згадки спершу про село, окремо розташоване на північ від Залозців, далі почергово про три села на волинсько-подільському пограниччі, згодом разом про три села, розміщені поряд поблизу Залозців, і насамкінець про село біля Вишневця аж ніяк не виглядають хаотичними чи то вповні безсистемними спогадами розгубленої перед кончиною людини. По-третє, у заповіті фактично не були поіменовані жодні родові маєтності Вишневецьких, серед яких князь Костянтини найперше мав би назвати згадані Старий Вишневець і Маначин, успадковані ним від свого батька князя Костянтина Івановича¹¹³. Поза одним селом — згаданими принагідно Кривчицями / Кривчиками — маєтки, розміщені у „рідному“ Волинському воєводстві, фактично опинились поза контекстом останньої волі К. Вишневецького: їх наче не існувало для тестатора, натомість він вільно оперував „руськими“ і „подільськими“ маєтками (причому маєтками „жіночого“ походження, тобто отриманими від матері або дружини), наче ті займали ключове місце в його фортуні. Таке позірне ігнорування головної частини своїх землеволодінь, на перший погляд, можна трактувати як свідокство своєрідного „розлучення“ старого князя з Волиною та родинно-маєтковою традицією, з чим добре корелюється його постійне проживання за межами Волині й обране місце поховання, його конверсія з православ'я на католицизм, шлюби його та його дітей з представниками / представницями неволинських родів, помітна присутність при його дворі шляхтичів неволинського походження тощо. Проте не менш вірогідним видається протилежне пояснення: Вишневецьчина в очах князя Костянтина залишалась основою

¹¹¹ Баранович О. Залюднення Волинського воєводства...— С. 101—103.

¹¹² Саме так і вчинили Дмитро Єжи і Костянтин Криштоф Вишневецькі 1653 р. стосовно маєтків своєї матері, розташованих у Лідському повіті Віленського воєводства (AGAD w Warszawie, AR, dz. XI, N 101, s. 160—169).

¹¹³ Czamańska I. Wiśniowiecy...— S. 147.

родової могутності, і саме тому він волів диспонувати своїми особистими маєтковими набутками, не рухаючи (і навіть не допускаючи такої можливості в останній волі) будь-які „волинські“ маєтності як такі, що були ціннішими за володіння поза Волинським воєводством.

* * *

Висновки стосовно „персонального“ й „просторового“ оточення князя Костянтина Вишневецького — наскільки їх допустимо робити на підставі одного документа (нехай і такого значущого в житті ранньомодерної людини, як передсмертний заповіт) — напрошуються доволі неоднозначні, радше провокують подальші рефлексії, ніж дають переконливі відповіді на початкові питання, згадані на початку цієї публікації. Поза сумнівами, у тестаменті були представлені лише певні сегменти як того кола осіб, з якими мав можливість спілкуватися і контактував голова заможного й стародавнього князівського роду та сенатор Речі Посполитої (до того ж споріднений з багатьма магнатськими родами), так і того простору, в якому перебував, подорожував, діяв і мешкав та почасти навіть панував заповідач упродовж багатьох років. Звичайно, найпростіше припустити, що в останні роки життя князя Костянтина його мобільність і, відповідно, персональні контакти, з огляду на поважний вік, стали дещо обмеженими (хоча й не мусили повністю зійти нанівець). Однак таке припущення можна вважати більш імовірним щодо людського оточення старого князя: якщо він справді постійно і майже безвиїзно проживав у своїй резиденції, тоді коло його спілкування дійсно могло зводитися до близьких рідних (звичайно, не всіх, а тих, котрі мешкали при князю), придворних і слуг (яких могло бути й не так мало), священників місцевих храмів та приятелів з числа клієнтів та сусідів-землевласників, для яких князівський замок був своєрідним притягальним центром (хоча тут багато чого могло залежати від гостинності, характеру та стану здоров'я старого князя). Натомість у просторовому відношенні, навіть нікуди не подорожуючи, князь Костянтин залишався господарем чималих володінь у Волинському, Подільському і Руському воєводствах, і їх території — хоч і позбавлені його особистої присутності — мусили залишатися для заповідача „своїм“ простором.

Дружина і слуги, які в тестаменті названі першими (в контексті князівських розпоряджень), дійсно становили близьке, фактично домашнє коло заповідача, відтак саме їм — як тим, хто перебував буквально *pro visu*, — найперше дісталась увага старого князя під час укладення чи то виголошення ним своєї останньої волі. Обмеженість спілкування К. Вишневецького ніби підтвердив і склад осіб, запрошених для засвідчення його заповіту, бо серед них не виявилось ані родичів, ані персон його рангу зі сенаторсько-магнатських кіл. Зрештою, емоційним станом старої людини, яка опинилась перед обличчям смерті, можна пояснити й сентиментальне або прохолодне ставлення до тих чи тих своїх рідних — у залежності від того, як складалось і часто відбувалось їхнє спілкування в останні роки. Відповідно і „простір“ князя в момент укладення ним заповіту „звужився“ до місцезнаходження його резиденції, про свої розлогі маєтності, родове гніздо чи інші знакові впродовж довгого життя місця він просто не пам'ятав.

Проте все це могло бути правильним лише у тому разі, коли К. Вишневецький був геть дезорієнтований передчасною кончиною свого останнього сина та укладав тестамент нашвидкуруч, радше керуючись емоціями, ніж здоровим глуздом. Натомість інакшою виглядала ситуація, якщо навіть перед смертю старий князь зберіг ясність мислення та прагматично підійшов до укладення останньої волі, підпорядкувавши її конкретним цілям („бажаючи тоді мій дім у доброму порядку після своєї смерти залишити“). На користь цього свідчить чітка ієрархія людей, чиї інтереси тестатор прагнув забезпечити, задовольнити або нівелювати, з огляду на спадщину, призначену для головних спадкоємців,— внуків: 1) гарантувати пожиттєві права майбутньої вдови (і водночас її невтручання у спадкові справи); 2) винагородити слуг, у чиїх руках було рухоме майно (і від них залежала його цілісність); 3) упередити можливі претензії доньок, які могли втрутитися у поділ спадку; 4) нейтралізувати ймовірні зазіхання князя Я. Вишневецького (як старшого в роді), зробивши його езекутором-опікуном і водночас збалансувавши цю його роль іншими впливовими родичами (двома зятями-сенаторами); 5) забезпечити невістку і в такий спосіб одну зі своїх внучок. За такого, суто практичного підходу князь волів згадати у своєму заповіті лише тих осіб, від яких залежав подальший перебіг спадкових справ. Відповідно в останній волі не знайшлося місця на пригадування чималих володінь Я. Вишневецького: не час було перелічувати всі ці численні містечка й села, розкидані на теренах кількох воєводств, коли йшлося про долю усього спадку і майбутнє самого роду князів на Вишнівці.

ДОДАТОК*

1638 р., січня 7. Львів.— Інтерциза (шлюбна угода) між Анною з Бялобоків, графинею Тарновською, вдовою жарновського каштеляна Яна Гратуса Тарновського, та белзьким воєводою князем Костянтином Вишневецьким і його сином князем Юрієм (Єжи) Вишневецьким щодо умов одруження останнього з Евфрозіною Тарновською, донькою Анни

Między wielmożną jeŷ m[ó]ścią panią Anną z Białobok, wielmożnego zeszęgo jego m[ó]ści pana Jana Gratusza hrabie z Tarnowa Tarnowskiego, castellana zarnowskiego, małżonką pozostałą, z iedney, a jasnie oswieconým xiazęciem jego m[ó]ścią Constantým Koributhem Wiszniowieckiem, woiewodą bełskim, czerkaským etc. staro// (c. 1717)stą, także ŷ z xiazęciem jego m[ó]ścią Jerzým Wiszniowieckým, sýnem xiazęcia jego m[ó]ści pana woiewodŷ bełskiego, pro cuius ratihabitio[n]e] xiaże jego m[ó]ści pan woiewoda iako ociec za sýna cauet, ŷ na nizeŷ condicie napisane pozwala, z drugieŷ stronŷ, stało sie pewne ŷ nieodmienne postanowienie w ten sposob.

* При публікації документа збережено оригінальне написання слів, лише модернізовано пунктуацію, уніфіковано вживання великої / малої літер і текст розбито на абзаци. У квадратних дужках подано скорочені, пошкоджені й реконструйовані фрагменти.

Iz jeŷ m[ošć] pani Zarnowska¹¹⁴, będąc matką ŷ opiekunką dziełek swŷch przyrodzona ŷ zapisania¹¹⁵, idąc za zdaniem ŷ wolaŷ xiężnŷ jeŷ m[ošć]ci Katarzŷnŷ z Białobok Wiszniowieckieŷ, woiewodzinŷ bełskieŷ, siostrŷ sweŷ, z miłosci sweŷ wziawszŷ z małosci na opiece siestrzenice swoje jeŷ mość panne Euphrozine Zarnowska, osobliwŷ łaske oneŷ pokazuiąc, na wŷposaŷenie oneŷ summe pewnŷ, to iest sto tŷsięcŷ złotych polskich, którą, poszedzŷ za xiaŷęcia jego m[ošć]ci pana woiewode bełskiego, małzonka swego wtorego, maiąc od niego pewne intratŷ pozwolone, za staraniem swoim zebrała ŷ na dobra Krŷłowski sposobem zastawnŷ wielmoŷnemu jego m[ošć]ci panu Mikołaiowi z Ostroroga, krajczemu koronnemu, dała, iako o tŷm zapisŷ zeznane przed aktami grodzkimi lwowskiemi swiadcza, teŷ summe sto tŷsięcŷ złotych polskich jeŷ m[ošć]ci pannie Euphrozynie, siestrzenicŷ swojeŷ, vsta// (c. 1718)piła ŷ darowała, ŷ jeŷ mość same panne Zarnowska, zezwoliwszŷ¹¹⁶ sie wespół matką a siostrŷ swoiŷ, w stan swiętŷ małzenski xiaŷęciu jego m[ošć]ci Jerzemu Wiszniowieckiemu, woiewodzicowi bełskiemu, pozwala. Czas wesela ŷ mieŷce międzŷ sobŷ iako naŷprzedzeŷ namowiwszŷ złoŷć maiŷ, a skoro te summe sto tŷsięcŷ złotych, na Krŷłowie assecurowanŷ, xiaŷe jego mość Jerzŷ pan woiewodzcŷ bełskŷ podniesie, tedŷ powinien będzie na dobrach swoich dziedzicznŷ oprawe, tak wzgłędem wiana sta tŷsięcŷ wziętego, iako ŷ tŷlkaŷ drugŷ summe przywianku, przŷszleŷ małzonce sweŷ zapisać takie. Cokolwiek wezmie xiaŷe jego mość Jerzŷ Wiszniowieckŷ po teŷŷe małzonce sweŷ w złocie, w srebro, w perłach, w klejnotach, tedŷ to według szacunku przyiacielskiego do pomienioneŷ summŷ przypisać ŷ assecurować ma. Submittuię sie teŷ xiaŷe jego mość Jerzŷ Wiszniowieckŷ przŷszłŷ da Pan Bog małzonke swoje we dwie niedzieli po weselu, lubo nic nie bierze z dobr oŷczŷstŷch ŷ macierzŷstŷch, do vczŷnienia wŷroku z tŷchŷe dobr oŷczŷstŷch ŷ macierzŷstŷch do akt ktorŷchkolwiek koronnŷch stawić. Acz xiaŷe jego mość pan woiewoda bełskŷ, takŷe ŷ xiężna jeŷ mość pani woiewodzina bełska xiaŷęciu jego m[ošć]ci Jerzemu Wiszniowieckiemu starostwa Kamionackiego wstapili, tedŷ starać sie o to będą tak xiaŷe jego mość // (c. 1719) Jerzŷ Wiszniowieckŷ, iako ŷ jeŷ mość pani Zarnowska, abŷ consens na doŷŷwocie tegoŷ starostwa Kamionackiego jeŷ m[ošć]ci pannie Zarnowskieŷ, przŷszleŷ małzonce xiaŷecia jego m[ošć]ci a córce sweŷ, post contractum matrimonium wŷiednali. Nad to submittuię sie teŷ xiaŷe¹¹⁷ jego mość pan woiewoda bełskŷ summŷ siedmidziesiat tŷsięcŷ złotych polskich, za pewnemi zapisami od xiężnŷ jeŷ m[ošć]ci małzonki swojeŷ słuŷąceŷ ŷ na dobrach Mŷszŷ w Wielkim Xięstwie Litewskim ŷ powiecie Nowogrodzkim będącŷch zapisaneŷ, xiaŷęciu jego mości Jerzemu Wiszniowieckiemu temuŷ sŷnowi swemu we dwie niedzieli po weselu wstapicŷ, ŷ te dobra wzwŷsz pomienione Mŷsz do spokoŷne[g]lo wŷŷwowania podać.

Ktore to kondicie ŷ obowiŷzkŷ w interczize wŷrażone obiedwie stronie z dobr ŷ osob swoich strŷmacŷ ŷ dosŷć vczŷnić onŷm submittuiŷ ŷ zapisuiŷ sie,

¹¹⁴ Тут і далі в тексті інтерцизи (крім підпису) канцелярист прізвище *Tarnowska* помилково передав як *Zarnowska*, очевидно, переплутавши прізвище з урядом покійного чоловіка Анни і батька Евфрозини, згаданого на початку документа.

¹¹⁵ Остання літера у слові виправлена, має бути *zapisana*.

¹¹⁶ Слово *zezwoliwszŷ* канцелярист почав писати наприкінці першого рядка на сторінці, написавши *zezwoliw*, затер шість останніх літер і на початку наступного рядка дописав *zwoliwszŷ*.

¹¹⁷ Так у тексті, має бути *xiaŷe*.

a to pod zakładem sta tysięcy złotych polskich, o ktore zakład forum sobie generale tak w Koronie, iako ŷ na Wołyniu ad respondentum względem sprzeciwienia sie teŷ interczizie ŷ kondiciom ieŷ naznaczaia, ŷ aktami grodzkimi lwowskiemi roboruia, ŷ dla lepszeŷ pewnoŷci ŷ mocŷ rękami swoiemi // (c. 1720) podpisuia ŷ przŷiacioł, abŷ sie podpisali, vstnie vzŷli.

Działo sie we Lwowie we czwartek nazaiutrz po Trzech Krolach roku Pańskiego tysięcy sześcsetnego trzŷdziestego osmego.

Anna z Białobok hrabina Tarnowska, kasztellanka zarnowska, ręką swą.

Constanti xiaŷe Wiszniowieckŷ, woiewoda bełskŷ, czerkaskŷ, kamionackŷ starosta.

Jerzŷ Koributh xiaŷe Wiszniowieckŷ, woiewodziec bełskŷ, s[tarosta] k[a-mionacki].

ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 394, с. 1716—1720.

Переклад

Між вельможною її милістю панею Анною з Бялобоків, позосталою дружиною покійного вельможного його милости пана Яна Гратуса графа з Тарнова Тарновського, жарновського каштеляна, з однієї [сторони], та ясноосвіченим князем його милістю Костянтином Корибутом Вишневецьким, белзьким воєводою, черкаським і так далі старостою, також і з князем його милістю Юрієм Вишневецьким, сином князя його милости пана белзького воєводи, за якого підтвердження князь його милість пан воєвода як батько за сина забезпечує, і на нижченаписані умови дозволяє, з другої сторони, сталася певна й неодмінна постанова в такий спосіб.

Що її милість пані Тарновська, будучи матір'ю та природною й записаною опікункою своїх дітей, ідучи за думкою і волею княгині її милости Катерини з Бялобоків Вишневецької, белзької воєводини, своєї сестри, [яка] зі своєї милости взявши змалку в опіку свою сестриницю її милість пані Евфрозину Тарновську, демонструючи їй особливу ласку, на забезпечення їй певну суму, тобто сто тисяч польських золотих, котру, вийшовши за князя його милости пана белзького воєводу, свого другого чоловіка, маючи дозволені від нього певні прибутки, за своїм старанням зібрала і дала на Криловські маєтності заставним способом вельможному його милости пану Миколаю з Остророга, коронному крайчому, як про це свідчать записи, зізнані перед львівськими гродськими актами, ту ж суму сто тисяч польських золотих її милости панні Евфрозині, своїй сестриниці, уступила й дарувала, та її милість саму панну Тарновську, дозволивши спільно з матір'ю і своєю сестрою, дозволяє [взяти] у святий подружній стан князю його милости Юрію Вишневецькому, белзькому воєводичу. Час весілля та місце, якнайшвидше між собою узгодивши, мають призначити, а щойно ту суму сто тисяч золотих, забезпечену на Крилові, князь його милість Юрій, пан белзький воєводич, перейме, тоді повинен буде на своїх дідичних маєтностях опрау, так стосовно ста тисяч взятого віна, як і тільки що другу суму привінку, такі записати своїй майбутній дружині. Що-небудь візьме князь його милість Юрій Вишневецький по тій же своїй дружині в золоті, у сріблї, перлах, клейнодах, тоді то, згідно з приятельською оцінкою, до згаданої суми приписати та забезпечити має. Погоджується також князь його милість Юрій Вишневецький свою май-

бутню дасть Пан Бог дружину за два тижні після весілля, оскільки [вона] нічого не бере з батьківських і материнських маєтностей, до вчинення зречення з тих же батьківських і материнських маєтностей допровадити до яких-небудь коронних актів. Хоч князь його милість пан белзький воєвода, також і княгиня її милість пані белзька воєводи́на князю його милости Юрію Вишневецькому уступили Кам'янське староство, тоді старатися про те будуть так князь його милість Юрій Вишневецький, як і її милість пані Тарновська, аби консенс на доживоття того ж Кам'янського староства її милости панні Тарновській, майбутній дружині князя його милости та своїй доньці, після подружнього контракту випросили. Понад то погоджується також князь його милість пан белзький воєвода суму сімдесять тисяч польських злотих, належну за певними записами від княгині її милости своєї дружини та записану на маєтностях Миши, що містяться у Великому князівстві Литовському і Новгородському повіті, князю його милости Юрію Вишневецькому, тому ж своєму синові, за два тижні після весілля уступити, і ці вищеназвані маєтності Миш подати до спокійного користування.

Які то умови та обов'язки, подані в інтерцизі, обидві сторони зі своїх маєтків та осіб дотриматися й досить вчинити їм погоджуються і записуються, а то під закладом ста тисяч польських злотих, про який заклад загальний суд собі так у Короні, як і на Волині до відповідальности стосовно супротиву цій інтерцизі та її умовам призначають, і львівськими гродськими актами роборують, і для ліпшої певности й сили своїми руками підписують та усно запросили приятелів, щоб підписалися.

Діялося у Львові в четвер на завтра після Трьох Королів року Божого тисячного шестисотого тридцятого восьмого.

Анна з Бялобоків графиня Тарновська, жарновська каштелянка, своєю рукою.

Костянтин князь Вишневецький, белзький воєвода, черкаський, кам'янський староста.

Юрій Корибут князь Вишневецький, белзький воєводич, кам'янський староста.

Oleksiy VYNNYCHENKO

**PEOPLE AND PLACES AROUND PRINCE KOSTIANTYN VYSHNEVETSKYI
(in the light of the last testament of 1641)**

In his testament, written on May 31, 1641, the Ukrainian voivode Kostiantyn Vyshnevetskyi named 36 people (27 men and 9 women); only 15 of them were relatives of the testator (10 related by blood and 5 related by marriage), and 9 were his direct descendants (children or grandchildren). The relatives named by the testator were mainly his close family (wives, sons and daughter-in-law, daughters and sons-in-law, grandchildren) along with the 15 servants and several „friends“ listed in the last will, formed a narrow circle of communication between the old prince in the last years of his life. Among his extensive estates, Kostiantyn Vyshnevetskyi mentioned only 10 settlements (2 cities and 8 villages) located in Ruthenian, Volyn and Podillia Voivodeships. Such conciseness about his human environment and his possessions can be explained both by the emotional state of the testator before his death and his purely pragmatic approach to concluding his own last will.